

میراد مبلش حبیب

دُررِ نظامی میں علم صرف سے ایک بنیادی رسالہ
 حبیب کو مکتب عربہ درسیہ خشتِ اقبال کا درجہ حاصل ہے

مکتبہ اسلامیہ
 گولہ پٹی - پاکستان

میزانِ مبلشِ عجب

درن نظامی میں علم صرف سے متعلق ایک بنیادی رسالہ
حسن کو کتب عربہ درسیہ میں خشتِ افول کا درجہ حاصل ہے

طبعة محدودة صحیفة مارونہ

مکتبہ البشری

اسم الكتاب

64

عدد الصفحات

: 35 روية

السعر

: ۱۴۳۲ھ / ۲۰۱۱ء

الطبعة الأولى

مکتبہ البشری

:

اسم الناشر

جمعية شوهري محمد علي الحيرية (مسجلة)

Z-3، اوور سیز پنکلوڑ، حلستان جوهر، کراتشي۔ پاکستان

: +92-21-34541739, +92-21-37740738

الهاتف

: +92-21-34023113

الفاکس

الموقع على الإنترنت : www.maktaba-tul-bushra.com.pk

www.ibnabbasaisha.edu.pk

البريد الإلكتروني : al-bushra@cyber.net.pk

: مکتبہ البشری، کراتشي۔ پاکستان +92-321-2196170

یطلب من

: مکتبہ الحرمین، اردو بازار، لاہور۔ +92-321-4399313

: المصباح، ۱۶- اردو بازار، لاہور۔ +92-42-7124656, 7223210

: بک لینڈ، سہی پلارہ کالج روڈ، راولپنڈی۔ +92-51-5773341, 5557926

: دار الإخلاص، نزد قصہ خوانی بازار، پشاور۔ +92-91-2567539

: مکتبہ رشیدیہ، سرکی روڈ، کوئٹہ۔ +92-333-7825484

وأيضاً يوجد عند جميع المكتبات المشهورة

فہرست مضامین

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۲۱	امر بانوں الثقیلہ و الخفیفہ		میزان الصرف
۲۲	بحث حی، قاعدہ بنائے نمی		مقدمہ
۲۳	نہی بانوں الثقیلہ و الخفیفہ	۵	فعل ماضی
۲۵	اسم قاعل و مفعول، قاعدہ بنائے اسم قاعل	۶	مستقبل و حال
۲۶	اسم ظرف و اسم آلہ، قاعدہ بنائے اسم ظرف	۷	فعل ماضی معروف و مجهول
۲۷	اسم آلہ و اسم تقضیل، قاعدہ بنائے اسم آلہ	۸	ماضی متنی معروف
	منشعب	۹	فوائد نافعہ، ماضی قریب و بعید
	مقدمہ	۱۰	فعل مضارع، علامات مضارع
۲۹	بحث ثلاثی و رباعی	۱۱	فعل مضارع معروف و مجهول
۳۰	مطلاتی مجرد، مطر و باب اول	۱۲	مضارع متنی معروف
۳۱	مطر و باب دوم و سوم	۱۳	مضارع متنی بـ "لن"
۳۳	مطر و باب چہارم	۱۵	مضارع متنی بـ "لم"
۳۴	مطر و باب پنجم	۱۶	بحث لام تاکیدیہ بانوں تاکیدیہ
۳۵	شاذ باب اول	۱۷	نون الثقیلہ و نون الخفیفہ
۳۶	شاذ باب دوم	۱۹	بحث امر، قاعدہ بنائے امر
۳۷	شاذ باب سوم	۲۰	امر معروف و مجهول

موضوع	صفحة	موضوع	صفحة
ملاحظات مزید فیہ، غیر ملحق، رباعی	۳۸	باب الفعل والاضلال	۴۹
باب الفعل والاستفعال	۳۹	ملاحظات ملحق، رباعی	۵۰
باب انفعال وفعال	۴۰	باب فاعل وفعول	۵۱
باب انفعال	۴۱	فیعل وفعیل	۵۲
باب انفعال وفعال	۴۲	باب فاعل	۵۳
باب افعل وافعل	۴۳	باب تفعّل وتمعّن وتمعّل	۵۴
باب انفعال	۴۴	باب تفعّل وتمعّل	۵۵
باب تفعیل وتمعّل	۴۵	باب تفعّل وتمعّل	۵۶
باب مفاعلة	۴۶	باب تفعّل وافعّل	۵۷
رباعی مجرد، باب تفاعل وفعّل	۴۷	باب افعل	۵۸
رباعی مزید فیہ، باب تفعّل	۴۸	منشعب منقول	۵۹

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة على رسوله محمد وآله وأصحابه أجمعين.

بدان - أسعدك الله تعالى في الدارين - کہ جملہ افعال متصرفہ برسہ گوئے است: ماضی و مستقبل و حال، و ہر چہ جزا ایں سہ چیز است متفرع است ہم از ایں سہ، إمام ماضی فعلے را گویند کہ
یعنی ماضی و مستقبل و حال یعنی برآمدہ

الحمد لله: [جميع سائنس ثابت ست مرخدائے راکہ پرو دگار عالمیان ست.] چون کہ در حدیث شریف آمدہ است کہ "کل أمر ذي مال لم يبدأ باسم الله"، وفي الأخرى: "بالحمد لله"، وهو أبلغ، یعنی ہر امر صاحب شان کہ ابتداء کردہ نشود وراں باسم خدا یا بجمہاد، پس آں دُم بریدہ و ناقمہ ست، لہذا مصنف رحمہ اللہ برائے متابعت آں کتاب خود پہ بسم اللہ و الحمد للہ آغاز کرو. (مولوی محمد عسکری قزوینی)

والعاقبة: و کوئی آخرت ثابت ست برائے متقین، للمتقين. یعنی ثابت ست برائے متقین. سوال: متقی چیست؟ جواب: المتقي من اتقى من الشرك والمعاصي. **والصلاة** [اور حمت کاملہ نازل باو بر رسول خدا کہ اسم او محمد صلی اللہ علیہ وسلم است و بر آل و اصحاب آں ہمگنان علیہم السلام] و صلوة بمعنی رحمت ست اگر منسوب بخدائے تعالیٰ باشد، وہ معنی دعاست اگر منسوب باشد بہ بندگان خدا، و بمعنی استغفار است اگر منسوب باشد بملائکہ، وہ معنی تسبیح و تہلیل است چون منسوب باشد بہ وحوش و طیور.
وآلہ: مراد از آل جگر گوشہ مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم اند. (قزوینی) **وآصحابہ:** و از اصحاب مراد آں مؤمنان اند کہ صحبت نبی صلی اللہ علیہ وسلم در یافتہ، و با ایمان و وفات یافتہ باشند. **بدان:** بدان امر ست از دانش و خطاب عام مرہر مخاطب را، و غرض از ایں ہو شیار کردن تا بیدار شدہ بداند آنچه با او گفته می شود. **أسعدك الله:** نیک بخت کند ترا خدائے برتر در دو جہاں.

الدارين: سوال: "في الدارين" گفت، "في الكونين" چراندہ گفت؟ جواب: کوئین عام ست دنیا و آخرت و زمین و آسمان را، و در اینجا مراد خاص است ای دنیا و آخرت. (ازت) **افعال:** افعال جمع فعل و آں آنست کہ یکے از ازمزہ ثلاث یعنی ماضی و مستقبل و حال تعلق دارد، و فعل متصرف در اصطلاح اہل صرف افزا گویند کہ از مصدرش ماضی و مضارع و امر و نہی و غیرہ صیغائے بر آید. (قزوینی) **متفرع:** متفرع صیغہ اسم فاعل است از باب تفرع بمعنی بر آمدن از چیزے و آنانکہ مفعول گویند اختراع است. (احمدیوسف) **إمام ماضی:** سوال: ماضی راورد ذکر چرامقدم کرد؟ جواب: زیرا کہ زمانہ اش مقدم است.

بزمانہ گذشتہ تعلق دارد، و آخر او مبنی باشد بر فتح قلت حُرُوفُهُ اَوْ كَثُرَتْ مگر بعراض، چوں:
 فَعَلَ فَعِلَ فَعِلَلْ چوں: ضَرَبَ سَمِعَ كَرَّمَ بَعَثَ. اما مستقبل فِعْلُ را گویند کہ بزمانہ آئندہ
 تعلق دارد، و آخر او مرفوع باشد مگر بعراض، چوں: يَفْعَلُ يَفْعَلُ يَفْعَلُ يَفْعَلُ يَفْعَلُ
 يَسْمَعُ يَكْرُمُ يُبْعَثُ. اما حال فِعْلُ را گویند کہ بزمانہ موجودہ تعلق دارد، و صیغہ حال بچو صیغہ
 استقبال است، و از ہر یکہ ازیں ماضی و مضارع چهارہ کلمہ بیرونی آیند، سہ از اں مرند کہ غائب
 راست، و سہ از اں مرفوع غائب راست، و سہ از اں مرند کہ حاضر راست، و سہ از اں مرفوع
 حاضر راست، و دو از اں مرفوع حکایت نفس متکلم راست در اول صیغہ وحدان حکایت نفس
 متکلم مذکر و مؤنث یکساں است،
 مبنی: یعنی آخرش از داخل شدن عوامل مختلفه متغیر نشود، و آنچه خلاف اینست معرب است، شعر:

مبنی آن باشد کہ ماند برقرار معرب آن باشد کہ گردد بار بار

(بحریم محمد عسکری)

فتح: زیر کہ فتح اخف الحركات است. بعراض: یعنی دریں صورت مبنی رفعتہ نہ باشد چنانکہ در فَعَلُوا بر عایت واداء قرش مضموم شد.
 فعل: یعنی کرد آن یکت مرد و در زمانہ گذشتہ بہ فعل ماضی معروف. فَعِلَ: فعل مثل رابع ماضی رباعی مجر دست.
 کرم: بزرگ شد آن یکت مرد. مرفوع: باید دانست کہ مصنف **جہ** در بیان حرکت ماضی فتح گفت نہ نصب این جامر فوع گفت نہ
 مضموم ازیر کہ ماضی مبنی است و مضارع معرب است و رفع و نصب و جر مخصوص بالقلب معرب اند و ضمہ و فتح و کسرہ مشترک در مرد
 مگر بعراض: یعنی آخر او از دخول عوامل ناصب و جزم متغیر شود. یَفْعَلُ: میکند خواهد کرد و آن یکت مرد. یَضْرِبُ: میزند خواهد زد
 آن یکت مرد. یَسْمَعُ: می شنود و خواهد شنید. یَكْرُمُ: بزرگی می شود و بزرگ خواهد شد. یُبْعَثُ: می رانگیزد و خواهد برانگیخت.
 صیغہ: صیغہ در اصطلاح اہل صرف عبارت است از ہیأتی کہ حاصل شود کلمہ را بسبب ترتیب حروف مع حرکات و سکنات.
 مضارع: مضارع فِعْلُ است کہ دلالت کند بر حالات باقتران زمانہ حال و آئندہ چوں یضرب یا یضرب. ای میزند یا خواهد زد.
 مرند کہ: لفظ "مر" بمعنی خاص برائے اقادہ حصہ و تخصیص است، لیکن در اینجا زائد است صرف برائے حسین. (مولوی محمد عسکری)
 غائب: یعنی واحد و ششہ و جمع. مؤنث: یعنی واحد و ششہ و جمع. حاضر: یعنی واحد و ششہ و جمع.
 حاضر: یعنی واحد و ششہ و جمع. یکساں: مثلاً فعلت کہ برائے مذکر است و برائے مؤنث نیز.

دور دوم صیغہ حکایت نفس متکلم تثنیہ و جمع مذکر و مؤنث نیز یکاں ست، و ہر یکے ازیں ماضی
 و مضارع بر دو نہ گونہ است: معروف و مجهول، و ہر یکے ازیں نیز بر دو گونہ است: اثبات و نفی۔
 یعنی بر دو نوع است

بحث اثبات فعل ماضی معروف

فَعَلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا	فَعَلْتَ	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ
فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل ماضی معروف بود، چون خوانی کہ مجهول بتانی، فاعل فعل را
 ضمہ کن، و عین فعل را کسرہ در دو حال، و لام کلمہ را بر حالت خود بگذار تا ماضی مجهول گردد۔
 اگر پانزدہ حالت بخوار

معروف: (لیکن امر چنان نشود، زیرا کہ او مجهول نباید۔ (قوی)) معروف آن فعل ست کہ منسوب شود بفاعل جلی یا خفی نحو:
 سعد الله و بسعد۔ (محمد عسکری قوی) **مجهول:** و فعل مجهول آن است کہ چنان نہ بود، بلکہ منسوب باشد بمفعول جلی یا خفی نحو:
 صبح العالم و یصنع۔ (مولوی محمد عسکری قوی) **اثبات:** سوال: ثبت چیست، و خفی چیست؟ جواب: ثبت فعلی معنی مصدری
 آن منسوب الیہ مقدار و ثابت باشد چون: صرب زید یعنی زو زید، و خفی مخالف ایں نحو: ما صرب زیدای نرو زید۔ (ارت)
فعل: کرد آن یک مرد زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر ثابت بحث اثبات فعل ماضی معروف۔ **فَعَلَا:** کردند آن دو مرد۔

فَعَلُوا: کردند آن ہمہ مردان۔ **فَعَلْتَ:** کرد آن یک زن اِن۔ **فَعَلْنَا:** کردند آن دو زنان اِن۔ **فَعَلْتُمْ:** کردند آن ہمہ زنان اِن۔
فَعَلْتُ: کردی تو یک مرد اِن۔ **فَعَلْتُمَا:** کردید شما دو مرد اِن۔ **فَعَلْتُمْ:** کردید شما ہمہ مردان اِن۔ **فَعَلْتُمْ:** کردی تو یک زن اِن۔
فَعَلْتُمْ: کردید شما دو زنان اِن۔ **فَعَلْتُمْ:** کردید شما ہمہ زنان اِن۔ **فَعَلْتُمْ:** کردم من یک مرد یا یک زن صیغہ واحد مذکر و مؤنث۔
فَعَلْنَا: کردیم ما دو مرد یا دو زن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ و جمع مذکر و مؤنث حکایت نفس متکلم مع الغیر۔

فصل: در لغت بمعنی جدا کردن است، و از آوردن ایں لفظ اشارہ است باین کہ ایں بحث از ما قبلش جدا گانہ است۔ (من قوی)
کسر: یعنی اگر مضموم باشد یا مفتوح، لیکن اگر خود مکسور باشد پس حاجت کسرہ جانی نیست نحو: حسب۔ (مولوی محمد عسکری)

مَا فَعَلْتُمَا	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُ	مَا فَعَلْتُمَا	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُ
-----------------	----------------	--------------	-----------------	----------------	--------------

فوائد نافعہ

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث ماضی مطلق بود، چوں خواہی کہ ماضی قریب یا بعید یا استمراری و غیرہ بنا کنی، پس اگر لفظ "قَدْ" بر ماضی مطلق داخل کنی ماضی قریب گردد چوں: قَدْ ضَرَبَ، و اگر لفظ "كَانَ" داخل کنی ماضی بعید شود نحو: كَانَ ضَرَبَ و اگر آن را بر مضارع داخل کنی ماضی استمراری گردد، چوں كَانَ يَفْعَلُ، و اگر بر ماضی مطلق لفظ لَعَلَّمَا در آری ماضی احتمالی گردد نحو: لَعَلَّمَا فَعَلَ، و همچنان اگر بجائے لَعَلَّمَا لفظ لَيْتَمَا داخل کنی ماضی تمنائی گردد چوں: لَيْتَمَا ضَرَبَ، ^{و این بیشتر است} ^{که برای لفظ و در دست یعنی ناشی که} باید دانست کہ از ہر یک انہما چارہ صیغہ بری آیند، چنانکہ در ماضی مطلق گذشت.

= مصنف ۱۰ بقول خود یعنی ثبت را ایل (قوی) مَا فَعَلَ: نہ گرد آں یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف. مَا فَعَلُوا: نگردند آں دو مردان. مَا فَعَلُوا: نگردند آں ہمہ مردان. مَا فَعَلْتَ: نہ گرد آں یک زن. مَا فَعَلْتِ: نگردند آں دو زنان. مَا فَعَلْتِ: نگردند آں ہمہ زنان. مَا فَعَلْتُمْ: نگردید شما مردان. مَا فَعَلْتُمْ: نگردید شما ہمہ مردان. مَا فَعَلْتُمْ: نگردید شما دو زنان. مَا فَعَلْتُمْ: نگردید شما ہمہ زنان. مَا فَعَلْتُمْ: نگردید من یک مرد یا یک زن. مَا فَعَلْتُمْ: نگردید ما دو مرد یا دو زن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان ماضی مطلق: آنچه دلالت کند بے قید بر زمانہ گذشتہ، و آن را در اصطلاح اہل صرف ماضی مطلق گویند. (من قوی) ماضی قریب: تعریفات لہذا بر حاشیہ مکتوب است. ماضی قریب: ماضی قریب آن است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کہ قریب بحال باشد. ماضی بعید: ماضی بعید آن است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کہ بعید شود از حال. ماضی استمراری: آنکہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی الدوام، آن را ماضی استمراری نام نہادند. (مولوی محمد عسکری)

ماضی احتمالی: ماضی احتمالی آن است کہ بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التسلط دلالت کند. ماضی تمنائی: ماضی تمنائی آن است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التمني. انہما: یعنی ماضی قریب و بعید و استمراری و غیرہ. ماضی مطلق: پس ازین حساب جملہ صیغائے ماضی سہ صدوی و شش گردیدند.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث فعل ماضی بود، چون خوانی کہ مضارع بنائی، یکے را از علامتہائے مضارع در اول او آر، و آخر او ضمہ کن، و علامت مضارع چہا حرف اند: الف و تاء و یاء و نون کہ مجموع وے اتین باشند، الف وحدان حکایت نفس شکلم راست، و تاء برائے ہشت کلمہ است، سہ ازاں مر مذکر حاضر راست، و سہ ازاں مر مؤنث حاضر راست، و دو ازاں مر واحد و تثنیہ مؤنث غائب راست، و یاء برائے چہا کلمہ راست، سہ ازاں مر مذکر غائب راست، و یکے مرجع مؤنث راست، و نون برائے تثنیہ و جمع حکایت شکلم مذکر و مؤنث ست، و دو ہفت محل نون
یعنی فعل واحد
یعنی فعل تثنیہ
یعنی فعل جمع
یعنی فعل واحد
یعنی فعل تثنیہ
یعنی فعل جمع
اعرابی را در آر،

مضارع: سوال: بعد ذکر ماضی چرا ذکر مضارع نمود؟ جواب: زیرا کہ ماضی اصل است و مضارع فرع وے، چرا کہ مضارع ماضی است از ماضی، و اصل بر فرع خویش مقدم مے باشد، لہذا او را مقدم کرد. **علامتہائے:** سوال: علامت چرا گویند؟ جواب: علامت آفر گویند کہ باو شناختہ شود چیزے، و مضارع بدخول یکے از حروف اتین شناختہ می شود. (از تہیان)

در اول: و تخصیص اول ازاں جہت است کہ اگر دور آخری آوردند، در بعضی امور ملتبس بے صیغہ ماضی می شدند، در بعضی بر زبان آں نقل مے آید. (از منج) و **علامت مضارع:** بعضی بجائے لفظ "علامت" لفظ "حروف" گفتہ اند؛ زیرا کہ لینا بر اسم نیز داخل مے شود، و علامت بمعنی خاصہ است، چون کہ ایں حروف در اسماء و افعال ہر دو یافتہ مے شود، لہذا خاصہ فعل مضارع نباشد، بلکہ عام اند برائے ہر دو. (عسکری قزوینی) اتین و اتین صیغہ ماضی غائب ست از اتیان بمعنی آمدن کہ مصدر ست از باب ضرب یضرب.

الف: یعنی الف علامت آں فعل مضارع است کہ برائے وحدان حکایت نفس شکلم مے باشد مثل افعَل. تاء: یعنی تاء علامت ہشت صیغہ است. **حاضر راست:** یعنی تفعّل و تفعلا کہ واحد و تثنیہ مؤنث غائب است. یاء: سوال: یاء برائے غائب چرا مقرر شد؟ جواب: یاء از وسط خارج است، و غائب نیز متوسط ست یعنی ذکر بوداگر است میان شکلم و مخاطب. (از تہ)

نون اعرابی: [یعنی آن نون کہ بدل اعراب است.] سوال: نون اعرابی چرا آخر مستقبل چہا آوردند؟ جواب: نون اعرابی بدل اعراب ست، و محل اعراب آخر کلمہ ست. سوال: محل اعراب آخر کلمہ چرا شد؟ جواب: زیرا کہ اعراب دال ست بر صفت کلمہ فاعلیت یا مفعولیت، مثلاً صفت را رتبہ بعدیت است از موصوف، لہذا اعراب بر آخر کلمہ آوردہ شد. (از تہ)

چهار متثنیه که نون اعرابی در سنا مکسور باشد، و دو جمع مذکر غائب، و یک واحد مؤنث حاضر که نون اعرابی در سنا مفتوح باشد، و نون جمع مؤنث، چنانکه در ماضی آید، پنهان در مضارع نیز آید.

بجث اثبات فعل مضارع معروف

يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ	تَفْعَلَيْنِ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ

فصل

این همه که گفته شد بحث اثبات فعل مضارع معروف بود، چون خوانی که مضارع مجهول بنا کنی، علامت مضارع را ضمه ده، و عین کلمه را فتحه
که الف و تاء و نون است

چهار متثنیه: [آی یفعلان تفعلان تفعلا تفعلا]. سوال: در چهار متثنیه چرا نون مکسور باشد؟ جواب (۱): چونکه ما قیل نون الف ست، پس نون محتمل هر اعراب ست، و قاعده: الساکن إذا حرك حركه بالكسر مرخ کسره گردید، لهذا کسر دادند. جواب (۲): و نیز کسره متوسط است میان فتح و ضمه، و متثنیه متوسط است میان واحد و جمع، پس داون متوسط بم توسط اولی ست. جواب (۳): و نیز بسبب مشابهت با متثنیه اسم چون: زخلان. نون اعرابی: یعنی آن نون که بدل اعراب است.

تفعّل: می کند و خواهد کرد آن یکت مرد در زمانه حال و استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف. (ت) یفعلان: می کنند و خواهند کرد آن دو مرد. یفعلون: می کنند و خواهند کرد آن همه مردان. تفعّل: می کند و خواهد کرد آن یکت زن. تفعّلان: می کنند و خواهند کرد آن دو زن. یفعلن: می کنند و خواهند کرد آن همه زنان. تفعّل: می کنی و خواهی کرد تو یکت مرد. تفعّلان: می کنید و خواهید کرد شما دو مرد. تفعّلون: می کنید و خواهید کرد شما همه مردان. تفعّلین: می کنی و خواهی کرد تو یکت زن. تفعّلان: می کنید و خواهید کرد شما دو زن. تفعّلن: می کنید و خواهید کرد شما همه زنان. أفعل: می کشم یا خواهم کرد من یکت مرد یا یکت زن. تفعّل: می کشم یا خواهم کرد ما دو مرد یا دو زن یا همه مردان یا همه زنان.

علامت مضارع: سوال: در مضارع مجهول علامت مضارع را چه را ضمه و او نه؟ جواب: ضمه بمناسبت ماضی مجهول و او نه شد. فتحه: سوال: عین کلمه را فتحه چه دادند؟ جواب: تا ضمه اول با فتح عین معتدل شود، از هر چه مضارع تشکیل ست از ماضی، بسبب زیادتی حروف ثنونه، پس لحاظ اعتدال ضرور است. و بعضی از صرفیاں نوشته اند که صیغه یفعل مثل فعل است در حرکات و سکنات، و بریں وزن کلمه =

در دو حال، و لام کلمه را بر حالت خود بگذارد، تا مضارع مجهول گردد.

بحث اثبات فعل مضارع مجهول

يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل مضارع مجهول بود، چون خواهی کہ نفی بـ "لا" بنا کنی، لائے نفی در اول او در آر، لائے نفی در لفظ بیچ عمل نکند، چنانکہ بود ہمہ راں طریق باشد، لیکن عمل در معنی کند، یعنی مثبت را بمعنی منفی گرداند.

بحث نفی فعل مضارع معروف

لَا يَفَعِّلُ	لَا يَفَعِّلَانِ	لَا يَفَعِّلُونَ	لَا تَفَعِّلُ	لَا تَفَعِّلَانِ	لَا تَفَعِّلُونَ
---------------	------------------	------------------	---------------	------------------	------------------

= در ضرب نیامد والا نادر، پس ایں وزن غیر معقول باشد، و مجهول ہم غیر معقول است، لہذا اختیار گردود شد. (از قیامان)
 دو حال: اگر مضموم باشد یا مکسور، و اگر مفتوح باشد بدستور باقی ماند. (منہ قوی) **بگذار:** زیرا کہ ضمہ ضروری است مگر بحاض **يُفَعِّلُ** گردوی شود و گردود خواہ شد آن یک مرد در زمانہ حال و استتال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجهول، و نفس الوافی علی ہذا. **نفی بـ "لا":** سوال: بحث لائے نفی را بعد بحث مثبت چرا ذکر کرد؟ جواب: زیرا چہ منفی فرع مثبت است. (ت) در اول: سوال: لائے نفی را در اول فعل مضارع چرا آرنده؟ جواب: چنانکہ ابتدا اے کلام سامع آگاہ شود کہ ایں کلام منفی است. (ت) **نفی در لفظ:** سوال: نفی مضارع ہم چنانکہ از کلمہ "لا" حاصل می شود از کلمہ "ما" ہم می شود نحو: ﴿وَمَا يُفَعِّلُ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقُونَ﴾ (البقرہ: ۲۶) پس وجہ تخصیص ذکر لائے نفی چیست؟ جواب: کثرت استعمال لائے نفی بر فعل مضارع بہ نسبت مائے نفی. (منہ) **بود ہمہ راں.** ای لفظ مضارع قبل دخول لائے نفی. (منہ)

در معنی: و ہر گاہ غلیانی می شد کہ در معنی ہم بیچ عمل نہ کردہ است چرا کہ معنی فعل مضارع ہم چنانکہ بود باقی می ماند، و نفی از کلمہ "لا" مستقادی شود. جواب واد موصف بقول خود، یعنی فعل مضارع مثبت را آنج. (منہ) **لَا يَفَعِّلُ.** نمی کند و خواہ گرد آن یک مرد در زمان حال و استتال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع معروف، و نفس الوافی علی ہذا.

لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلُونَ	لَا تَفْعَلِينَ	لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلُ
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	----------------	--------------

بحث نفی فعل مضارع مجهول

لَا يُفْعَلُ	لَا يُفْعَلَانِ	لَا يُفْعَلُونَ	لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلِينَ	لَا يُفْعَلُ
لَا تُفْعَلَانِ	لَا تُفْعَلُونَ	لَا تُفْعَلِينَ	لَا تُفْعَلَانِ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلُ

فصل

این همه که گفته شد بحث نفی فعل مضارع بـ "لا" بود، چون خوانی که نفی تاکید بـ "لن" بنا کنی، "لن" در اول فعل مضارع در آر، و این نفی را نفی تاکید بـ "لن" گویند، و آن در فعل مستقبل در پنج محل نصب کند، و آن پنج محل این است: واحد مذکر غائب، واحد مؤنث غائب، واحد مذکر حاضر، و دو صیغه حکایت نفس متکلم، و در هفت محل اعرابی را ساقط گردانند، چهار متثنیه، و دو جمع مذکر غائب و حاضر، و یک واحد مؤنث حاضر، و در دو کلمه یعنی جمع مؤنث غائب و حاضر در لفظ پنج عمل نه کند،

لا یفعل. کرده نمی شود و نخواهد شد آن یک مرد در زمان حال و استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع مجهول. (منه قنونی) بـ "لن": سوال: بحث لنی بـ "لن" را چرا از بحث لنی بـ "لا" در ذکر مؤخر کرد؟ جواب: زیر آنچه لائے نفی تغییر در لفظ نمی دهد و "لن" متغیری سازد، و آنچه تغییر در ند و بحال خود باقی دارد اشرف است. (ت) نصب کند: اگر در آخر اوالف نباشد چون: لن یحیی. سوال: "لن" چرا فعل مستقبل را نصب کند؟ جواب: وج: لن یفتح همزه که از حروف ماصبه فعل مستقبل اصل است و "لن" مشابه اوست از حروف و حرکت و سکون و معنی استقبال، پس بحث بهت آن "لن" نیز نصب کند. (ت)

ساقط گرداند: سوال: "لن" نون اعرابی را چرا ساقط کند؟ جواب: زیر آنچه نون اعرابی بدل رفع است، و هرگاه که "لن" رفع را ساقط کرده نصب می سازد نون اعرابی را که بدل آن است هم ساقط خواهد کرد. (ت) چهار متثنیه: [بمعلان، تفعلان، تفعلا، تفعلا] یعنی متثنیه مذکر غائب و متثنیه مؤنث غائب و متثنیه مذکر حاضر و متثنیه مؤنث حاضر. عمل نه کند: زیرا آن که آخر آن دو صیغه ضمیر نون جمع است، و آن مبنی است، و لهذا تغییر نمی شود.

و"لن" مضارع را بمعنی مستقبل منفی گردانند.

بحث نفی تاکید — "لن" در فعل مستقبل معروف

لَنْ يُفَعِّلَ	لَنْ يُفَعِّلَا	لَنْ يُفَعِّلُوا	لَنْ تُفَعِّلَ	لَنْ تُفَعِّلَا	لَنْ تُفَعِّلُوا
لَنْ تُفَعِّلَ	لَنْ تُفَعِّلَا	لَنْ تُفَعِّلُوا	لَنْ تَفَعِّلِي	لَنْ تَفَعِّلِي	لَنْ تَفَعِّلِي

بحث نفی تاکید — "لن" در فعل مستقبل مجهول

لَنْ يُفَعِّلَ	لَنْ يُفَعِّلَا	لَنْ يُفَعِّلُوا	لَنْ تُفَعِّلَ	لَنْ تُفَعِّلَا	لَنْ تُفَعِّلُوا
لَنْ تُفَعِّلَ	لَنْ تُفَعِّلَا	لَنْ تُفَعِّلُوا	لَنْ تَفَعِّلِي	لَنْ تَفَعِّلِي	لَنْ تَفَعِّلِي

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث نفی تاکید — "لن" در فعل مستقبل بود، چوں

و"لن مضارع: نزد بعضی "لن" موضوع است برائے تاکید نفی مستقبل، و برائے مطلق نفی مستقبل، و نزد بعضی برائے تاکید نفی مستقبل است، بدلیل قول او تعالیٰ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يَغْفَلَ اللَّهُ...﴾ آل عمران ۱۰۱، و می توان گفت کہ تاکید عدم قبول زرمذ کور از جائے دیگر مستفاد باشد، نہ از ایں آیت، و اگر آں برائے تاکید نفی مستقبل آید تخصیص "لیوم" در قول او تعالیٰ: ﴿فَلَنْ أَكَلِمَ الْيَوْمَ أَنسِيًا﴾ (مریم: ۶۷) درست نخواهد شد، لکن حاصل، و بعضی بر ایں اند کہ "لن" موضوع است برائے نفی مستقبل، گاہ در تاکید مستعمل است، و گاہ در تاکید. (ت)

مستقبل منفی گردانند: زیرا کہ آخر آں دو صیغہ ضمیر نون جمع است و آن منی است و لهذا تغییر نمی شود، و معنی حال در فعل مضارع باقی نماند. **لَنْ يُفَعِّلَ**: هرگز نخواهد کرد آں یکت مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی — "لن" در فعل مستقبل معروف. **لَنْ تَفَعِّلَ**: معانی آں صیغہ از ما تقدم ظاهر اند. **لَنْ يُفَعِّلَ**: هرگز نخواهد شد آں یکت مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید — "لن" در فعل مستقبل مجهول. **لَنْ تَفَعِّلَ**: معنی ایں صیغہ از حاجت بیان نیست.

خواہی کہ نفی جحد۔ "لم" بنا کنی، "لم" در اول فعل مضارع در آر، و این را نفی جحد بہ "لم" می گویند، و "لم" در فعل مضارع در پنج محل جزم کند اگر در آخر او حرف علت نباشد، و اگر باشد ساقط گرداند چون: لَمْ يَذْغُ وَلَمْ يَرَمْ وَلَمْ يَخْشَ و حروف علت سه است: واو والف ویا، کہ مجموعہ وی وای باشد، پنج محل این است: واحد مذکر غائب واحد مؤنث غائب واحد مذکر حاضر، و دو کلمہ حکایت نفس متکلم، و در ہفت محل نون اعرابی را ساقط گرداند، چہار تشنیہ و دو جمع مذکر غائب و حاضر، و یکے واحد مؤنث حاضر، و در دو محل در لفظ **چچ** عمل نکند، و آن دو محل این است: جمع مؤنث

خواہی: سوال: بمصنف رحمہ اللہ "لن" را بہ بحث "لم" چرا مقدم کرو؟ جواب: زیرا چہ "لن" آخر فعل مضارع را از حرکت باز نہ داشت، بخلاف "لم" کہ از حرکت باز داشت، و آخر را جزم کرد، و نیز "لن" تغیر زمانہ نکرد، و "لم" زمانہ متغیر ساخت، پس اشریت "لن" راست۔ (مولوی عسکری) در اول: سوال: "لم" در اول فعل مضارع چرا آورده شد؟ جواب: تا سامع بر وقت بدو تکلم بفہمید کہ این نفی جحد۔ "لم" است۔ (ت) بہ "لم": "لم" حرفے است مستقل لیکن فراء اصلش "لا" گفتہ، و سہ گوید کہ ہم بدل از الف است **لا** دلیلے بریں قول نہارد، واللہ اعلم۔ (منہ)

می گویند: سوال: این نفی را نفی جحد۔ "لم" چرا نامیدند؟ جواب: جحد بفتح اول و سکون ثانی بمعنی دانستہ انکار کردن است، کذا فی "الصراح"، چون ماضی متحقق الوقوع است پس معنیش را گویا دانستہ انکار کردن است، لہذا جحد بضم و بفتحین پس بمعنی قلت غیر ست بمعنی انکار، کذا فی "القاموس" و "مختصر الارب"، و آنچه شارح میرزا علی برجدی بفتحین نقل کردہ، مخالف اکثر کتب معتبرہ است، لہذا صاحب "مفتب" سے نویسد: جحد بالفتح و بالضم انکار کردن ست بدانستگی،

سہ است: سوال: این سہ حروف را علت چرا نامیدند؟ جواب: زیرا چہ این حروف قبول افعال سے کنند از حذف و ابدال و اسکان، پس تغیر را را بہ است دریں حروف بچو علیٰ کہ تغیر حراتی دارد، و نیز علت بانکسر بمعنی بیماری است، کذا فی "الصراح" و وقت بیماری مجموعہ ازیں سہ حروف و اسے از زبان مریض بیرون سے آید، شاعر سے گوید شعر:

حرف علت نام کروم داووالف ویاے را ہر کرور سے رسد ناچار گوید واسے را

وای: سوال: مجموعہ این سہ حروف سوائے ولے دیگر ہم متصور بود، چون اوی ویا، پس چرا مصنف رحمہ اللہ واسے را خاص نمود؟ جواب: تا اشارہ باشد بوجہ تشبیہ کہ کلمہ از زبان غلیل بیرون سے آید نہ مجموعہات دیگر۔ (ش) بخش: مثال الف نہ رسید آں یکت مرد۔ **چچ** عمل: زیرا کہ این نون علامت جمع مؤنث و ضمیر فاعل ست، و نیز این کہ این ہر دو نون جہی ہستند۔ (منہ قوی)

غائب و حاضر، و در همه کلمات عمل در معنی کند، یعنی صیغه فعل مضارع را بمعنی ماضی منفی گرداند.

بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل معروف

لَمْ يُفْعَلْ	لَمْ يُفْعَلَا	لَمْ يَفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلْ	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلْ
لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلِي	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلْنَ	لَمْ أَفْعَلْ

بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل مجهول

لَمْ يُفْعَلْ	لَمْ يُفْعَلَا	لَمْ يَفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلْ	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلْ
لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلِي	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلْنَ	لَمْ أَفْعَلْ

فصل

ایں همه که گفته شد بحث نفی جحدب بلزم در مستقبل بود، چون خواهی که لام تاکید بانون تاکید بکنی، لام تاکید در اول فعل مستقبل در آر، و نون تاکید در آخر او زیاده کن، و لام تاکید همیشه مفتوح باشد،

حقّی گرداند: سوال: "لم" مستقبل را چرا بماضی منفی گرداند؟ جواب: "لم" مشابهت دارد بـ "ان" شرطیه؛ زیرا که هر دو عامل چارم اند، و حرف شرط ماضی را بمعنی مستقبل گرداند، هم چنین "لم" مستقبل را بمعنی ماضی گرداند، حملاً للضد علی الضد.

لم یفعل: ای که گرد آن یک مرد در زمان گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل معروف، و نفس البواقی علی هذا. (منه) لَمْ يُفْعَلْ. کرده شد آن یک مرد در زمان گذشته صیغه واحد مذکر بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل مجهول. لَمْ تُفْعَلْ. معانی این صیغ ظاهر اند. **لام تاکید:** لامیکه اقاده معنی تاکید نماید، و مجرد باشد از معنی حالیه؛ زیرا چه اگر معنی حال داشته باشد پس اجتناب بانون تاکید که معنی استقبال پیدا میسازد و شواهد است. (ش) **نون تاکید:** لامیکه اقاده معنی تاکید نماید. در اول: سوال: مصدق **جحدب** "در اول مستقبل" گفت "در اول مضارع" چرا نه گفت؟ جواب: برائے تنبیہ بر این معنی که بگرام دخول لام تاکید و نون تاکید محض معنی استقبال گرفته می شود. **مفتوح باشد:** زیرا که فتحه اخف حرکات است از حرکات ثلاثه.

ونون تاکید دو نون است یکے نون ثقیلہ دوم نون خفیفہ، و نون ثقیلہ نون مشدود را گویند، و نون خفیفہ نون ساکن را گویند، و نون ثقیلہ در چہارہ کلمہ در آید، و نون خفیفہ در ہشت کلمہ در آید، و ما قبل نون ثقیلہ در پنج محل مفتوح باشد، و آن پنج محل ایں است: واحد مذکر غائب و واحد مؤنث غائب و واحد مذکر حاضر، و دو صیغہ حکایت نفس متکلم، و در شش محل ما قبل نون ثقیلہ الف باشد، چہار تشنہ و دو جمع مؤنث غائب و حاضر، دریں دو محل الف فاصل در آید، و در جمع مذکر غائب و حاضر و او دور کرده شود، ما قبل او ضمہ گذاشتہ شود، تا دلالت کند بر حذف واو، و از صیغہ واحد مؤنث حاضر یا دور کرده شود، ما قبل او کسرہ گذاشتہ آید، تا دلالت کند بر حذف یاء، و نون ثقیلہ در شش محل مکسور باشد، و آن شش محل ہمانست کہ در ال الف درمی آید، و در باقی ہشت محل مفتوح، و نون خفیفہ در محلیکہ الف باشد ورنہ ناید،

دو نون است: ہر دو نون در افادہ معنی تاکید مستقبل بر اورند، مگر اکثر کوفیاں نون ثقیلہ را اصل و نون خفیفہ را فرع آن سے پندارند، و ہر یای ہر یکے را اصل میدانند، و نزد بعضی در نون ثقیلہ تاکید زائد است بہ نسبت نون خفیفہ. (ت)

نون ثقیلہ: سوال: نون مشدود را ثقیلہ چرا گویند؟ جواب: زیرا چہ مشدود باعتبار آنکہ دو حرف در ویکت جاہم سے آید شکستہ دارد. (منہ) **مفتوح باشد:** در دو محل مضموم و در یک محل مکسور، و در شش محل ساکن چنانچہ سے آید. (منہ) **پنج محل:** سوال: ما قبل نون ثقیلہ را دریں پنج محل ساکن چرا نہ کردند؟ جواب: تا اجتماع ساکنین علی غیر حدہ لازم ناید. (ت)

الف فاصل: حاجت الف فاصل آوردن چیست؟ جواب: تا اجتماع سے نون زائد لازم ناید، یکے نون مخ و دوم نون ثقیلہ کہ بمنزلہ دو نون است: زیرا چہ اجتماع سے نون زائد مکسورہ است. سوال: و نہ کون سے نون مخ شدند؟ جواب: ہر سے نون زائد نمیشد، بلکہ اول اصلی است. سوال: الف را برائے فصل چرا خاص کردند؟ جواب: بوجہ غفقت آن. **حاضر:** واو دور کردہ شود بجهت لزوم اجتماع ساکنین میان او و بین دونوں مدغم. **حذف واو:** قولہ: بر حذف واو: سوال: در نسخا حذف قاعل لازم آید: زیرا چہ واو ضمیر قاعل است و ایں ممنوع است؟ جواب: ضمہ قائم مقام آن موجود است، و ایں چنین حذف درست است.

نون ثقیلہ: ای چنانکہ پس الف افتد. **باقی ہشت:** یعنی واحد مذکر غائب و جمع مذکر غائب، و واحد مؤنث غائب، و واحد مذکر حاضر، و جمع آن و واحد مؤنث حاضر، و ہر دو صیغہ حکایت نفس متکلم. **محلیکہ الف:** و آن ہشت محل است. **در ناید:** سوال: دریں شش محل نون خفیفہ چرا نمے آید؟ جواب: بہبب لزوم اجتماع ساکنین علی غیر حدہ میان الف و نون خفیفہ

و در باقی محل بیاید، و نون اعرابی بانون تاکید جمع نشود.

بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل معروف

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل مجهول

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل معروف

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل مجهول

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بیاید: چرا که مانع نون خفیفه یافتن نمی شود. (منه قوی) جمع نشود: تا اجتماع نونات لازم نیاید، و نیز نون اعرابی بدل اعراب رفع است، و ما قبل نون تاکید معنی است، پس جائز اعراب باقی نماند، لهذا حذف کرده شد. لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید ثقیله در فعل مستقبل معروف.

لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه کرده خواهد شد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل مجهول، و نفس الباقی علی هذا. لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل معروف. لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه کرده خواهد شد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل مجهول، و الباقی علی هذا.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث فعل مستقبل بانون ثقیلہ و خفیفہ بود، چوں خواہی کہ امر بنائی، امر گرفتہ می شود از فعل مضارع، غائب از غائب، حاضر از حاضر، متکلم از متکلم، معروف از معروف، مجهول از مجهول چوں خواہی کہ امر حاضر معروف بنائی، علامت مضارع را حذف کن، بعدہ بگو کہ متحرک می ماند یا ساکن، اگر متحرک میماند آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں: از تَعْدَ عَدَّ از تَضَعْ ضَعْ، و اگر باشد ساقط شود چوں: از تَقِيْ قِ، و اگر ساکن میماند نظر کن در عین کلمہ، اگر عین کلمہ مکسور باشد یا مفتوح ہمزہ وصل مکسور در اول او در آر، و آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں: از تَسْمَعُ اسْمَعْ و از

امر بنائی: [وَأَمَّ صِيغَةُ الْإِمْتِعَاءِ كَمَا فِي الْأَمْرِ] سوال: تعریف امر چیست؟ جواب: امر لفظی است موضوع برائے طلب فعل، اعم از آنکہ متکلم خود را حالے پیداو یا عاجز یا مسأوی. و زوائد اصول در امر استثناء معتبر است، و آنچه بروجضوع باشد اوراد عام گویند، امر بانسواء التماس است کما هو مذكور في المطولات. (منه)

فعل مضارع: سوال: امر از فعل مضارع چہ بنائے سازند؟ جواب: بسبب مناسبت استقبالیست کہ در زمانہ مستقبل مستقلاست؛ زیرا چہ امر کردہ نمی شود بجز سے کہ گذشتہ است، چہ دریں امر تکلیف ما لا یطابق است، و ہم چنین کردہ نمی شود با بیجا موجود فی الحال کہ محال است. (ت) **چوں خواہی:** ایں ہمہ بجهت مناسبت میان فرع و اصل. **علامت:** یعنی تاہ را کہ علامت مضارع حاضر است. **حذف:** تا التماس نمی شود مضارع در حال وقف. **ساکن:** چونکہ اصل در افعال بسبب فقدان معانی موجب اعراب نیست، و مضارع بسبب مشابہت تامہ با اسم فاعل معرب کردہ شدہ بود، چوں علامت مضارع حذف کردہ شد آں مشابہت تامہ نیز باقی نماند، پس بارہاں بنا عود کرد، و معلوم است کہ اصل در معنی سکون است، پس ازین وجہ ساکن کردہ شد. (قوی)

ساقط: زیرا چہ اگر ساقط نشود، معلوم نخواہد شد کہ ایں سکون بجهت بنائے امر رسیده است یا ہاں سکون است کہ از بیشتر حاصل است. (ش) **ہمزہ وصل مکسور:** یعنی بجائے علت مضارع کہ حذف کردہ شد ہمزہ وصل مکسور در آر تا ابتدا بہکون کہ از ممنوعات است لازم نیاید، و ایں ہمزہ را ہمزہ وصل بدین وجہ گویند کہ ایں ہمزہ ماقبل خود را بجا بعد خویش وصل میداد، و لطف ایں است کہ خود از میان ہر دو بیرون سے آید. **چوں از تسمع اسمع:** چوں خواستند کہ از تسمع و تظنربنائے امر حاضر معروف سازند، تاے علامت مضارع را حذف کردند، بعدش سین وضاد ساکن ماند نظر کردند بر عین کلمہ کہ در تسمع مفتوح است و در تظنرب مکسور است، ہمزہ وصل مکسور در اول کلمہ آوردند و آخر را ساکن کردند، اسمع و اضرب شد.

تَضَرِبُ اضْرِبْ، و اگر باشد ساقط شود چون: اِزْ تَرْمِيْ اَرْمِ و از تَخْشِيْ اِخْشِ، و اگر عین کلمه مضموم باشد، همزه وصل مضموم در اول او در آید، و آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چون: اِزْ تَنْصُرُ اَنْصُرْ، و اگر باشد ساقط شود چون: اِزْ تَنْدَعُوْ اُدْعُ، چون خوانی که امر حاضر مجهول و امر غائب معروف یا مجهول بنا کنی، لام امر مکسور در اول او در آید، و آخر او جزم کن اگر حرف علت نباشد، و اگر باشد ساقط شود چون: لِيَنْدَعُ لِيَرْمِ لِيَخْشِ، و نون تاکید چنانچه در مضارع می آید در امر نیز می آید، و در امر نون اعرابی هم ساقط شود.

بحث امر حاضر معروف

افْعَلْ	افْعَلَا	افْعَلِيْ	افْعَلُوا	افْعَلَا	افْعَلْنَ
---------	----------	-----------	-----------	----------	-----------

بحث امر حاضر مجهول

لِتَفْعَلْ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلِيْ	لِتَفْعَلُوا	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلْنَ
------------	-------------	--------------	--------------	-------------	--------------

و اگر باشد. وصل مکسور نیز از اول یاء و از ثانی الف حرف علت را نگذارد. (منه) **همزه وصل مضموم**: همزه وصل مضموم با تاجع بین کلمه در آید و در آید. (منه قوی) **چون از تنصور انصور**: [الضرورة یاری کردن (قوی)] علامت مضارع را حذف کرده مابعدش را ساکن و عین کلمه را مضموم یا قند همزه وصل مضموم در آید و در آید، و آخر را ساکن کردند، اَنْصُرْ شد. (ت) **اور** در اصل تَنْدَعُوْ بود، ضم بر و او ثقیل پیدا شد حذف کردند، تَنْدَعُوْ بکون و او شد، چون بنائے امر حاضر معروف خواستند، تاء علامت مضارع را حذف کردند، و مابعدش را ساکن یا قند و بین کلمه را مضموم همزه وصل مضموم در اول کلمه در آید و در آید، و آخر او حرف علت شد، قطع شد، اُدْعُ شد. (ت) **لام امر**: سوال: لام امر بر اول کلمه چرا آورده شد؟ جواب: تا از ابتدا کلمه تکلم معلوم شود که این نوع دیگر است از تکلم. سوال: لام امر چرا مکسور باشد؟ جواب: بسبب مشابهت او بلام چارو در اختصاص عمل، و نیز تا فرق شود در لام امر و لام تاکید. (ت) **امر نون اعرابی**: زیرا چه او بدل اعراب است یا رفع، و هر گاه اعراب وقت بنائے ساقط می شود، و نون اعرابی امر ساقط می شود. (ش) **افعل**: بکن تو یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف. **لتفعل**: باید که کرده شوی تو یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر حاضر مجهول.

بحث امر غائب معروف

لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُنْ
------------	-------------	--------------	------------	-------------	--------------

بحث امر غائب مجهول

لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُنْ
------------	-------------	--------------	------------	-------------	--------------

بحث امر حاضر معروف بانون ثقیله

اِفْعَلْ	اِفْعَلَا	اِفْعَلُوا	اِفْعَلْ	اِفْعَلَا	اِفْعَلُنْ
----------	-----------	------------	----------	-----------	------------

بحث امر حاضر مجهول بانون ثقیله

لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُنْ
------------	-------------	--------------	------------	-------------	--------------

بحث امر غائب معروف بانون ثقیله

لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُنْ
------------	-------------	--------------	------------	-------------	--------------

بحث امر غائب مجهول بانون ثقیله

لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُنْ
------------	-------------	--------------	------------	-------------	--------------

لِیَفْعَلْ: [باید که بگذر آن یک مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف.] سوال: علامت مضارع از امر حاضر مجهول چرا حذف شد؟ جواب: برائے این که قلیل الاستعمال است، پس زیادت حرف درو مضائقه نہ دارد.

لِیَفْعَلْ: باید که کرده شود آن یک مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجهول.

اِفْعَلْ: هر آئینه کن تو یک مرد در زمانه استقبال صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف بانون ثقیله. (من)

لِیَفْعَلْ: هر آئینه باید که کرده شوی تو یک مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجهول بانون ثقیله. (قوی عم فیض)

لِیَفْعَلْ: هر آئینه باید که بگذر آن یک مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف بانون ثقیله. (قوی)

لِیَفْعَلْ: هر آئینه باید که کرده شود آن یک مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجهول بانون ثقیله.

بحث امر حاضر معروف بانون خفیفہ

افْعَلْنَ	افْعَلْنَ	افْعَلْنَ
-----------	-----------	-----------

بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ

لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ
--------------	--------------	--------------

بحث امر غائب معروف بانون خفیفہ

لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

بحث امر غائب مجہول بانون خفیفہ

لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث امر بود، چون خواهی کہ نمی بتا کنی پس لائے نمی در اول فعل مستقبل و آر، و لائے نمی در آخر او در پنج محل جزم کند مثل "لم" اگر در آخر او حرف علت نباشد،

چنانکہ لم جزم کند

افْعَلْنَ: ہر آئینہ کن لو یکت مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف بانون خفیفہ۔ لِفْعَلْنَ: ہر آئینہ باید کردہ شوی تو یکت مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ۔ لِئَفْعَلْنَ: ہر آئینہ باید کہ بکند آن یکت مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف بانون خفیفہ۔ (منہ) لِئَفْعَلْنَ: ہر آئینہ باید کہ کردہ شود آن یکت مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ۔ نمی بتا کنی: [آں فعلے است کہ طلب کردہ شود بآں حرکت فعل از فاعل۔] سوال: این چنین افعال را فی چہ نامیدند؟ جواب: زیر اچہ نمی در لغت بمعنی بازداشتن است از کار و گفتار، کذا فی "الصرح"۔ (منہ) سوال: بحث امر را بر بحث نمی در ذکر چہ مقدم کردند؟ جواب: بر نمی حرف نمی کہ مفید معنی عدم است و اصل ست نہ بر امر، و وجودی مقدم ست بر عدی باعتبار شرف۔ پس لائے نمی: این قید احترازی ست برائے اخراج لائے نمی۔ محل جزم: سوال: لائے نمی را چہ جزم کند؟ جواب: لائے نمی مشابہ است بلام امر؛ زیر اچہ لام امر برائے طلب فعل ست، و لائے نمی برائے طلب حرکت، پس ہر دو شریک شدہ در طلب، لہذا عمل او موندہ قد یکمی ہذا القدر۔

واگر باشد ساقط گرداند چوں: لَا تَذْعُ وَلَا تَرْمِ وَلَا تَخْشِ، واز هفت محل نون اعرابی را هم دور نماید، و در دو محل در لفظ تَج عمل نکند، و نون تاکید چنانچه در مضارع می آید هم بر این طریق در نمی آید.

یعنی در پنج مؤنث غائب و ماضی

بحث نمی حاضر معروف

لَا تَفْعَلْ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا	لَا تَفْعَلِي	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	---------------	---------------	----------------

بحث نمی حاضر مجهول

لَا تُفْعَلْ	لَا تُفْعَلَا	لَا تُفْعَلُوا	لَا تُفْعَلِي	لَا تُفْعَلَا	لَا تُفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	---------------	---------------	----------------

بحث نمی غائب معروف

لَا يَفْعَلْ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا	لَا تَفْعَلْ	لَا تَفْعَلَا	لَا يَفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	--------------	---------------	----------------

بحث نمی غائب مجهول

لَا يُفْعَلْ	لَا يُفْعَلَا	لَا يُفْعَلُوا	لَا تُفْعَلْ	لَا تُفْعَلَا	لَا يُفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	--------------	---------------	----------------

بحث نمی حاضر معروف بانون ثقیله

لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَانَّ	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَانَّ	لَا تَفْعَلَنَّ
-----------------	------------------	----------------	-----------------	------------------	-----------------

نون اعرابی: چهار حثیه و دو جمع مذکر غائب و حاضر و یک واحد مؤنث حاضر. دور نماید: زیرا که نون اعرابی بدل اعراب رفع است، و هرگاه لائے نمی اعراب را حذف می کند، پس نون اعرابی را هم دور نماید. (محمد عسکری قزوینی) در نمی: برائے تاکید طلب ترک فعل. لَا تَفْعَلْ: ممکن تویکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر بحث نمی حاضر معروف، و الباقی علی هذا. لَا يَفْعَلْ: کرده مشو تویکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر بحث نمی حاضر مجهول. لَا يُفْعَلْ: نه کند آن یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث نمی غائب معروف. لَا تُفْعَلْ: کرده نشود آن یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث نمی غائب مجهول. لَا تَفْعَلَنَّ: زنهار ممکن تویکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث نمی حاضر معروف بانون ثقیله، و الباقی علی هذا.

بحث نمی حاضر مجهول بانون ثقیله

لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلَانِ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ
----------------	-----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

بحث نمی غائب معروف بانون ثقیله

لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلَانِ	لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلْنَ
لَا تُفْعَلْنَ	لَا أُفْعَلْنَ				

بحث نمی غائب مجهول بانون ثقیله

لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلَانِ	لَا يُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلْنَ
لَا أُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ				

بحث نمی حاضر معروف بانون خفیفه

لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ
----------------	----------------	----------------

بحث نمی حاضر مجهول بانون خفیفه

لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ
----------------	----------------	----------------

بحث نمی غائب معروف بانون خفیفه

لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا أُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

لَا تُفْعَلْنَ: زنهار کرده مشوقیت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث نمی حاضر مجهول بانون ثقیله. لَا یُفْعَلْنَ: زنهار نه کند آن یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث نمی غائب معروف بانون ثقیله. (منه) لَا یُفْعَلْنَ: زنهار کرده نشود آن یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث نمی غائب مجهول بانون ثقیله، والذاتی علی هذا.

لَا تُفْعَلْنَ: زنهار ممکن لو یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث نمی حاضر معروف بانون خفیفه. منه.

لَا تُفْعَلْنَ: زنهار کرده مشوقیت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث نمی حاضر مجهول بانون خفیفه. (منه)

لَا یُفْعَلْنَ: زنهار کند آن یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث نمی غائب معروف بانون خفیفه.

بحث نئی غائب مجہول بانون خفیفہ

لَا يُفَعَّلْنَ	لَا يُفَعَّلْنَ	لَا تُفَعَّلْنَ	لَا أُفَعَّلْنَ	لَا تُفَعَّلْنَ
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث نئی بود، چون خوانی کہ اسم فاعل بنا کنی، اسم فاعل گرفتہ می شود از فعل مضارع معروف، پس علامت مضارع را حذف کن، بعد از اں فاء کلمہ را فتح ده، و میان فاء و عین الف فاعل در آر، و عین کلمہ را کسرہ ده، و لام کلمہ را تنوین زیادہ کن، تا اسم فاعل گردد.

بحث اسم فاعل

فَاعِلٌ	فَاعِلَانِ	فَاعِلُونَ	فَاعِلَةٌ	فَاعِلَتَانِ	فَاعِلَاتٌ
---------	------------	------------	-----------	--------------	------------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم فاعل بود، چون خوانی کہ اسم مفعول بنا کنی، اسم مفعول ساختہ می شود از فعل مضارع مجہول، پس علامت مضارع را حذف کن، بعد از اں میم مفتوح مفعول در اول و در آر،

لَا يُفَعَّلْنَ: زہمار گذرہ شود آں یک مرد در زمان آیندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نئی غائب مجہول بانون خفیفہ.
اسم فاعل: سوال: تعریف اسم فاعل چیست؟ جواب: اسم فاعل اسے است کہ مشتق باشد از مضارع، تا دلالت کند بر ذاتے کہ قائم باشد بآں فعل بمعنی حدوث بدون لحاظ تفصیل و زیادت او بر چیز دیگر. **علامت مضارع:** علامت مضارع را بدیں وجہ حذف کردند کہ اسم فاعل مضارع نیست، پس علامتیں نیز دور و نخواہد ماند. **کسرہ:** اگر فتح باشد یا ضمہ ورنہ بحال خود باید گذاشت.
تنوین زیادہ کن: [زیرا چہ تنوین خاصہ اسم است] تنوین عبارت است از نون ساکن زائد کہ تابع حرکت اخیرہ باشد و در کتابت نیاید. **فاعِل:** کنندہ یک مرد صیغہ واحد مذکر بحث اسم فاعل، و فس البواقی علی ہذا. **اسم مفعول:** اسم مفعول اسے ست کہ مشتق باشد از فعل مضارع مجہول تا دلالت کند بر چیزے کہ برود حدث شود بلا لحاظ تفصیل بر دیگرے.
فعل مضارع: بجهت مناسبت میان ہر دو رنگہ ہر دو منسوب شوند بسوے مفعول. **میم مفتوح:** سوال: میم رافع چرا داوند؟
 جواب: زیر اچہ فتح الحركات است. **در اول:** اسے بجائے علامت مضارع

وعین کلمہ راضمہ وہ، ومیان عین ولام واو مفعول ودر آر، ولام کلمہ راتنویں وہ، تا اسم مفعول گردد۔
در آچہ تویں نام اسم است

بحث اسم مفعول

مَفْعُولٌ	مَفْعُولَانِ	مَفْعُولُونَ	مَفْعُولَةٌ	مَفْعُولَتَانِ	مَفْعُولَاتٌ
-----------	--------------	--------------	-------------	----------------	--------------

تمہ در بیان اسم ظرف واسم آلہ واسم تفضیل

فصل

چوں خواہی کہ اسم ظرف زمان و مکان بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن، ومیم مفتوح در اول او در آر، و عین کلمہ رافتحہ وہ اگر مضموم باشد، ورنہ بحالشی بگذار، ولام کلمہ راتنویں ملق کن، تا اسم زمان و مکان گردد۔
چون کلمہ در حرف در
چون کلمہ در اول او

بحث اسم ظرف

مَفْعَلٌ	مَفْعَلَانِ	مَفَاعِلُ
----------	-------------	-----------

ضمہ وہ: اگر مفتوح باشد یا مکسور، ورنہ بحال خود بگذارند۔ **در آر:** مراد از آوردن واو مفعول پیدا کردن وواو است؛ زیرا کہ مفعول بضم عین در کلام قوم بدون تار یافتہ شد، لہذا ضمہ عین کلمہ را اشباع کردند ووا پیدا شد۔ (ش) **مَفْعُولٌ:** کردہ شد یکت مرد صیغہ واحد مذکر بحث اسم مفعول۔ **اسم ظرف:** سوال: تعریف اسم ظرف چیست؟ جواب: اسمی است کہ ساختہ شود از فعل مضارع، تا دلالت کند بر زمان و وقوع حدوث یا مکان و وقوع حدوث۔ (ت)

مکان: باید داشت کہ ظرف بر دو نوع است: ۱۔ ظرف زمان ۲۔ ظرف مکان۔ ظرف زمان آنست کہ بجواب سوال "متی" واقع شود مثلاً عن الصوم أي في رمضان، و ظرف مکان آنست کہ بجواب سوال أين واقع شود چوں أين الأسد أي في الصحراء۔ **علامت مضارع:** سوال: ظرف از فعل مضارع چرأ می گیرند؟ جواب: برائے مناسبت میان هر دو در حرکات و سکنات۔ **میم مفتوح:** سوال: باز ویا د میم مفتوح موجب التباس یا مصدر میمی گشت، پس چرأ میم را زائد کردند؟ جواب: التباس میمی بجهت قلت مصدر میمی جائز داشتہ شد۔ **مَفْعَلٌ:** یکت جائے کردن ویکت زمان کردن صیغہ واحد بحث اسم ظرف

فصل

اسی ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم ظرف بود، چون خوانی کہ اسم آلہ بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن و میم مکسور در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ ده اگر مفتوح نباشد، و لام کلمہ را تنوین ملقی ساز، تا اسم آلہ گردد، و اگر بعد عین کلمہ الف آری، و یا پس لام تا زیادہ کنی دو صیغہ دیگر اسم آلہ کہ اکثر موافق قیاس ست، پدید می آید.

بحث اسم آلہ

مَفْعَلٌ	مِفْعَلَانِ	مِفْعَلَتَانِ	مَفَاعِلُ	وَمِفْعَالٌ	مِفْعَالَانِ	مَفَاعِلُ
----------	-------------	---------------	-----------	-------------	--------------	-----------

فصل

اسی ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم آلہ بود، چون خوانی کہ اسم تفضیل بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن و همزہ اسم تفضیل در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ ده اگر مفتوح نباشد، و لام را تنوین مدہ، اسی طریق بنائے اسم تفضیل برائے مذکر است، اما چوں صیغہ مؤنث بنا کنی، بعد حذف علامت مضارع فاء را.....

اسم آلہ: اسم آلہ اسے ست کہ ساختہ می شود از فعل مضارع تا دلالت کند بر واسطہ فعل ای چیزیکہ بذریعہ استعانت او فعل از فاعل صادر شود، و علامہ تشخیصی نوشتہ است کہ آلہ نمی شود مگر در افعال متعدیہ علاجیہ کہ اثرش تا بمفعول رسد. (منہ)
مفتوح نباشد: اگر مفتوح باشد بحالت خود بگذار. **مفعُل:** یکت آلہ کردن صیغہ واحد بحث اسم آلہ، و فس الیواقی علی هذا.
اسم تفضیل: سوال: تعریف اسم تفضیل چیست؟ جواب: اسم تفضیل آن اسے ست کہ گرفتہ می شود از مضارع معروف برائے دلالت بر چیزے کہ موصوف است بر زیادت بر مافذ بر غیر خود، و آن برائے فاعل آید مطرود.
همزہ اسم تفضیل: یعنی آنچه بعد حذف علامت مضارع باقی ماندہ ست، در اولش همزہ اسم تفضیل در آر. **در اول:** همزہ در اول اسم تفضیل بدین غرض زائد کردہ شود تا اولی کلمہ یا از عقولان تکلم معلوم ے شود کہ اسی اسم تفضیل ست.
مفتوح: یعنی مضموم باشد یا مکسور. **تنوین مدہ:** زیرا کہ تنوین بر اسم تفضیل نیاید.

ضمہ وہ، و عین را ساکن، و بعد لام الف مقصورہ لاحق کن، و لام کلمہ را فتحہ وہ، تا اسم تفضیل مؤنث گردد.

بحث اسم تفضیل

أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَلُونَ	أَفْعَالُ	فُعْلَى	فُعْلَيَانِ	فُعْلَيَاتُ	فُعْلٌ
----------	-------------	-------------	-----------	---------	-------------	-------------	--------

نمونه

ضمہ وہ: زیرا کہ چون علامت مضارع را بسبب وقوع تغیر در صیغه مضارع حذف کردند فاء کلمہ ساکن ماند و زائد کردن حرف بی جهت انحطاط درجه مؤنث از درجه مذکر مناسبت نیفتاد، لهذا حرکات فاء کلمہ را ترجیح دادند، چون ضمہ قوی است، و اول کلمہ محتمل آن سے تواند شد، لهذا ضمہ را اختیار کردند.

الف مقصوره: الف مقصوره که علامت جانیث است و آن الفی است که بعد از همزه نباشد. و لام کلمہ و چون ما قبل الف فتحه باید، لهذا لام کلمہ را فتحه. **أَفْعَلُ:** کننده ترکیب مرد صیغه واحد مذکر بحث اسم تفضیل.

منشعب منشور

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على رسوله محمد وآله وأصحابه أجمعين.

ہدایں - أسعدك الله تعالى في الدارين - کہ جملہ افعال متصرفہ واسمائے ممکنہ از روی ترکیب حروف اصلی بر دو گونه است: ثلاثی و رباعی، اما ثلاثی آن باشد کہ در ماضی اوسہ حرف اصلی باشد چوں: نَصَرَ وَضَرَبَ، و رباعی آن باشد کہ در ماضی او چہار حرف اصلی باشد چوں: بَعَثَ
حدود گردان یکت مرد / نذر آن یکت مرد / برانگیت

والسلام: زیادت لفظ سلام اقتدار بکلام الملک العلام: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ (الأحزاب: ۵۶).
 ہدایں: سوال: مصنف رحمہ اللہ پدایں "گفت" بشنو "چرا نہ گفت؟ جواب: "ہدایں" تعلق بدل دارد، و "بشنو" تعلق بکوش، و فعل قلب از فعل کوش اقوی می باشد. سوال: "اعلم" چرا نہ گفت؟ جواب: چونکہ "اعلم" لفظ عربی ست، و دوشوار است برائے مبتدیان بہ نسبت فارسی، لہذا مصنف رحمہ اللہ اور اختیار نہ کرو. (قوی) أسعدك. سوال: "أسعد" صیغہ ماضی است، معنیش استہلال چرای گیرند؟ جواب: چند جاماضی بمعنی مستقبل آید چنانچہ شاعر گفت:

آمدہ ماضی بمعنی مضارع چند جا عطف ماضی بر مضارع در مقام ابتداء
 بعد موصول ونداء ولفظ حیث وکھا در جزاء و شرط و عطف ہر دو باشد در دعا

سوال: چوں مقصود معنی مستقبل بود پس خودش چرا نیاورد؟ جواب: برائے تقاول یعنی تا باعتبار صورت دلالت کند کہ ایں دعا مقبول شد، و مثل ماضی متحقق الوقوع است. (م)

واسمائے ممکنہ: اسم ممکن اسمی ست کہ آخرش چاہد اعراب و تنوین را. (محمد عسکری قوی) مراد از اسم ممکن معرب است، و داخل ست در ایں مصدر و مشتق و جامد. **حروف اصلی:** حروف اصلی آنست کہ در جمیع متصرفات کلمہ یافتہ شود، و در موازنہ برابر فا و عین و لام واقع شود، و آنچه خلاف است اورا غیر اصلی گویند. (قوی عم فیند) رباعی: رباعی بنیم اول منسوب است بسوئے از بعد منقوح، و بنیمین ثلاثی بنیم اول منسوب بثلاثہ و ضم اول از تغییرات نسبت است و منسوب بثلاث و رباع بنیم نیست؛ زیرا کہ زید بر ثلاثی صادق نئے آید چہ زید منسوب بر حرف نیست. (ن) سوال: ثلاثی و رباعی قسم فعل و اسم است، و تعریف ثلاثی و رباعی =

و غَرْقَب. اما ثلاثی بر دو گونه است: یکی مجرد که در ماضی او حرف زائد نباشد، و دیگر مزید فیه که در ماضی او حروف زائد نیز باشد. اما آنکه در حروف زائد نباشد آن نیز بر دو گونه است، یکی مطر و که وزن او بیشتر آید، و دیگر شاذ که وزن او کمتر آید، اما مطر در اینجا باب است:

باب اول: بر وزن فَعَلَ یَفْعَلُ بفتح العین فی الماضي، وضمها فی الغابر چون: النصر
و النصرة یاری کردن.

تصریفه:

نَصَرَ یَنْصُرُ نَصْرًا فَهُوَ نَاصِرٌ وَنُصِرَ یُنْصَرُ نَصْرًا فَهُوَ مَنْصُورٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَنْصَرُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ
ماضی معروف مضارع معروف اسم فعل ماضی مجهول مضارع مجهول اسم مفعول امر حاضر معروف
لَا تَنْصُرُ الظَّرْفَ مِنْهُ مَنْصَرٌ وَالْآلَةَ مِنْهُ مَنْصَرٌ وَمِنْصَرَةٌ وَمِنْصَارٌ وَتَنْصِيْتُهُمَا مَنْصَرَانِ
کمی معروف کثرت اسم آل مفعول کثرت اسم آل مفعول کثرت اسم فعل
و مَنْصَرَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَنْاصِرٌ وَمَنْاصِيرٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَنْصَرُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ نُصْرَى
کثرت اسم آل کثرت اسم آل کثرت اسم آل کثرت اسم آل کثرت اسم آل کثرت اسم آل کثرت اسم آل کثرت اسم آل
و تَنْصِيْتُهُمَا أَنْصَرَانِ وَنُصْرَيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَنْصُرُونَ وَأَنْاصِرُ وَنُصْرٌ وَنُصْرِيَّاتٌ.
صیغه مذکر بحت اسم تفضیل صیغه مذکر بحت اسم تفضیل صیغه مذکر بحت اسم تفضیل صیغه مذکر بحت اسم تفضیل

= مخصوص است بفعل: زیرا که جمله از اسمائے متمکنه ماضی ندارد. جواب: مراد از اسمائے متمکنه اینجا فقط مصدر و مشتق است. بدلیل عدم ذکر جمله در این کتاب. (ش)

یکے مجرد: اسم مفعول از تجرید یعنی برهنه کردن یعنی آن فعل که ماضیش خالی باشد از حروف زائد. **حروف زائد:** [مراد از حرف جنس حرکت تا شامل بود متعدد را.] چنانکه حروف زائد در کلام عرب حسب قاعده دو اند مجموع عش الیوم تنصأه.

یکے مطر: اسم فاعل است از اطراو یعنی پس یکت دیگر آمدن در وای شدن (کت) **فی الغابر** ای: بر معنی باقی، و مضارع را ازین جهت غایب گویند که چون از زمانه شاذ ماضی را دور کردند مضارع باقی ماند. **و النصرة:** التصریف یعنی گردانیدن.

نصر: یاری کردن آن یکت مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحت اثبات فعل ماضی معروف. **مناصر:** جمع اسم ظرف و دو صیغه اول اسم آل، و مناصیر: جمع اسم آل کبری یعنی منصائر. **نصری:** صیغه واحد مؤنث بحت اسم تفضیل.

انصران: صیغه ششیمه مذکر بحت اسم تفضیل. **لنصریان:** صیغه ششیمه مؤنث بحت اسم تفضیل. **اناصر:** صیغه جمع مذکر بحت اسم تفضیل. **نصر:** صیغه جمع مؤنث بحت اسم تفضیل.

الطَّلَبُ: جستن، الدُّخُولُ: در آمدن، الْقَتْلُ: کشتن، الْفَتْلُ: تافتن.

باب دوم: بِرُوزَن فَعَلٌ يَفْعَلُ بفتح العين في الماضي وكسرها في الغابر چوں: الضرب ...
والضربة: زدن و رفتن بر روی زمین، و پدید کردن مثل.

تصريفه:

گردان ضرب، (مست)

ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا فَهُوَ ضَارِبٌ وَضَرْبٌ يُضْرَبُ ضَرْبًا فَذَلِكَ مَضْرُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
إِضْرِبْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَضْرِبْ الظَرْفُ مِنْهُ مَضْرِبٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مِضْرَبٌ وَمِضْرَبَةٌ
وَمِضْرَابٌ وَتَنْتِيهُمَا مَضْرِبَانِ وَمِضْرَبَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَضَارِبٌ وَمَضَارِبُ أَفْعَلُ
التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَضْرَبُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ ضُرْبِي وَتَنْتِيهُمَا أَضْرَبَانِ وَضُرْبِيَّانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا
أَضْرَبُونَ وَأَضَارِبُ وَضَرْبٌ وَضُرْبِيَّاتٌ.

الغسل: شستن، الغلب: غلبه کردن، الظلم: ستم کردن، الفصل: جدا کردن.

باب سوم: بِرُوزَن فَعِلٌ يَفْعَلُ بِكسر العين في الماضي وفتحها في الغابر چوں: السَّمْعُ

بفتح س، و مصدر

القتل: مصنف رحمه الله این را از باب نصر بضر شرده، و در کتب معتبره تحت مثل "قاموس" و "شبی الارب" و "تاج المصادر" از باب ضرب یضرب است. و کسرها: اے و کسر عین در مضارع. **الضرب:** رفتن بر روی زمین در "تاج المصادر" و بیان معنی ضرب رفتن را بقید روی زمین مقید کرده، و از "قاموس" مفہوم گردود که ضرب و قاعدہ: ضَرَبَ فِي الْأَرْضِ بمعنی مطلق رفتن، بہر حال قید بر روی زمین در مفہوم ضرب وری کتب معتبره نیست. (ت)

و پدید یعنی آوردن و بیان کردن مثل در "صرح" ست الضرب زدن و مثل آوردن، قوله تعالی: ﴿وَوَصَّيْتُ اللَّهُ مَثَلًا﴾ (الحل: ۷۶) اے و وصفت و بین، پس ظاہر عبارت "منتخب" و "صرح" مشعر بر آن است کہ مثل داخل باشد بمعنی ضرب، و از ظاہر "عش العلوم" مستقوی شود کہ مثل از معنی ضرب خارج است، و "تاج المصادر" نیز مؤید عش العلوم است، من شاء الإطلاع فليرجع منه. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قزوینی) **العسل:** بالفتح، و بالضم نیز آید.

بکسر العين: سوال: چوں مصنف از ابواب مطرو و باب مفتوح العین ماضی ذکر کرد بعد از آنہا نوشتن باب فتح کہ نیز مفتوح العین است مناسب بود پس باب بکسر عین ماضی را چرا مقدم ساخت؟ جواب: ابواب ثلاثی مجرد و دو نوع باشد اصول و فروغ: =

وَالسَّمَاعُ: شنیدن و گوش فراداشتن.

تصریفه:

سَمِعَ يَسْمَعُ سَمْعًا فَهُوَ سَامِعٌ وَسَمِعَ يُسْمَعُ سَمْعًا فَهُوَ مَسْمُوعٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِسْمَاعٌ وَالنَّهْيُ مِنْهُ لَا تَسْمَعُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَسْمَعٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مِسْمَعٌ وَمِصْمَعَةٌ وَمِشْمَاعٌ وَتَنْشِيتُهُمَا مَسْمَعَانِ وَمِشْمَعَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَسَامِيعُ وَأَفْعَلُ التَّفْضِيلِ مِنْهُ أَسْمَعُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ سُمْعَى وَتَنْشِيتُهُمَا أَسْمَعَانِ وَسُمْعِيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَسْمَعُونَ وَأَسَامِيعُ وَسَمْعٌ وَسُمْعِيَّاتٌ.

العلم: دانستن، الفهم: دریافتن، الحفظ: نگاہداشتن، الشهادة: گواہی دادن، الحمد: ستودن، الجهل: نادانستن.
فتح الحیم

= اصول آنکه حرکت عین ماضیش مخالف حرکت عین مستقبل باشد تا مخالف الفعلی دلالت کند بر مخالف معنوی، و آن سه باب است: نصر طَرَبَ سَمِعَ، و فروع آنکه چنان نباشد، و آن نیز سه است: فتح كَرُمَ حَبِيبٌ، اصول بر فروع از روسته رجه مقدم است، لهذا مصنف **سَمِعَ** را بر فتح مقدم ساخت، تا بعد فراغ بیان اصول بفروع بپردازد.

سوال: برین تقدیر باید که فضل بفضل یکسر عین ماضی و ضم آن در مضارع و كَانَا يَكُونَانِ بضم عین ماضی و فتح عین مضارع از اصول ابواب باشد و چنان نیست؟ جواب: جمله ابواب عقباتی مجرد و نزد محققین شش اند، و این هر دو باب که ماخوذ از ابواب سابق هستند از ابواب مستند جداگانه نیست، لهذا در کتب معتبره صرف ابواب عقباتی مجرد شش گفته، و این دو باب را از ابواب او نشمرده. (الرت)

وَالسَّمَاعُ: یعنی سمع و سماع که مصدر است دو معنی دارد: یکی شنیدن عام از اینکه توجّه بمسوع باشد یا نه باشد. دوم گوش فراداشتن، یعنی حاسّ گوش را مائل و متوجّه ساختن عام از این که متوجّه الیه مسوع شود یا نه شود، و باین معنی مرادف اصفاست.

العلم: سوال: در علم و فهم پنج فرق است یا نه؟ جواب: نه، علم عین دریافت قلبی است، و دریافت قلبی عین علم است، لهذا در کتب لغت تفسیر فهم و علم بدانستن واقع شده، و تمیز یک از دیگر در معنی نیامده.

الفهم: در فارسی بمعنی فهمیدن که عبارتست از دریافت و شناخت قلبی. (منز)

ماہ چہارم: بروزن فَعَلَ یَفْعَلُ بفتح العين فیہما چوں: الفتح کشاون۔

تقریباً:

فَتَحَّ يَفْتَحُ فَتْحًا فَهَوَ فَاتِحٌ وَفُتِحَ يَفْتَحُ فَتْحًا فَذَلِكَ مَفْتُوحٌ الْأَمْرُ مِنْهُ افْتَحَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفْتَحْ
الظَّرْفُ مِنْهُ مَفْتُوحٌ وَالْأَلَةُ مِنْهُ يَفْتَحُ وَمِفْتَاحَةٌ وَمِفْتَاحٌ وَتَنْتِيهُمَا مَفْتَحَانِ وَمِفْتَاحَانِ
وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَفَاتِيحُ وَمَفَاتِيحُ أَفْعَلَ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَفْتَحُ وَالْمَوْنُثُ مِنْهُ فُتِحَ وَتَنْتِيهُمَا
أَفْتَحَانِ وَفُتِحَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَفْتَحُونَ وَأَفَاتِحُ وَفُتِحَ وَفُتِحَاتٌ.

حلق شش است: الحاء والحاء والعین والغین والهاء والهمزة کہ مجموع وے اَعَجَّ خَعَّةً
 باشد، اما رَکَنٌ یَرَّکَنُ وَآبِیْ یَأْبِیْ فَشَادُّ.
 از باب مطروحات

باب پنجم: بر وزن فَعْلٌ یَفْعَلُ بضم العین فیہما۔ بدانکہ ایں باب لازم ست، و بیشتر اسم فاعل
 ایں باب بر وزن فاعِلِ می آید چون: الْکَرَمُ وَالْکَرَامَةُ بزرگ شدن.
 تصریفہ:

کَرَمٌ یَکْرُمُ کَرَمًا وَکَرَامَةٌ فَهُوَ کَرِیمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اُکْرِمُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُکْرِمُ الظَّرْفُ مِنْهُ
 مَکْرَمٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مِکْرَمٌ وَمِکْرَمَةٌ وَمِکْرَامٌ وَتَنْتِیْهُمَا مَکْرَمَانِ وَمِکْرَمَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا
 مَکَارِمٌ وَمَکَارِیْمٌ أَفْعَلُ التَّفْضِیلُ مِنْهُ اُکْرِمُ وَالْمَوْنُ مِنْهُ کُرْمِی وَتَنْتِیْهُمَا اُکْرَمَانِ
 وَکُرْمِیَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا اُکْرَمُونَ وَاُکْرَامٌ وَکُرْمٌ وَکُرْمِیَاتٌ.

اللَّطْفُ وَاللَّطَافَةُ: پاکیزہ شدن، القرب: نزدیک شدن، البعد: دور شدن، الکثرة: بسیار

الحاء۔ بدانکہ مخرج ہمزہ و ہائے اقصائے حلق ست اے آچہ قریب پسند است، و مخرج ثین و ہائے معتدلتین وسط حلق، و مخرج
 ثین و و حائے معتدلتین ادنائے حلق اے متصل بدان، و شاعرے ایں حرف شکندہ را بترتیب مخرج لقم ساختہ، شعر:
 حرف حلق بود اے نور ثین ہمزہ ہاؤ حاء و عین و ثین

سوال: مصنف حروف حلق را بترتیب مخرج چرا نکرده؟ جواب: مصنف ۛ برائے تسہیل فہم مبتدیان ترتیب حروف تنجی اختیار
 کردہ، و رعایت ترتیب مخرج نہ نمودہ. (ش) اَعَجَّ حَعَّةً: وجہ اختیار ایں مجموعہ کہ معنی ندارد شاید در ذہن مصنف ۛ باشد.
 و کی! بفتحتین بمعنی میل کردن چیزے. ایں باب: یعنی فعل ایں باب تام و مختص بفاعل خویش باشد بمفعول بہ نرسد چون:
 رد کرم. (س) کَرَمٌ یَکْرُمُ: بدانکہ مادہ موضوعه متصرفہ از باب کرم بکرم بیشتر برائے صفات خلقی و طبعی می باشد. سوال:
 صبیح بھول و مفعول را چرا ذکر نہ کرد؟ جواب: ایں باب لازم ست دور لازم بھول و مفعول نیاید. کَرِیمٌ: مبالغہ کرام بر وزن
 زبان بمعنی نیک جوان مرد و با صروت، کرامۃ مؤنث، کراموں جمع. (م)

اللطف و اللطافة: [بالفتح: زیرہ اکہ بالضم بمعنی نرمی نمودن از نصر است چنانکہ از کتب معتبرہ مستقادمی شود.] پاکیزہ شدن، و در
 کتب معتبرہ لغت لطف بالفتح و لطافت کہ از کرم ست بمعنی فروزہ شدن ست نہ پاکیزہ شدن. در "قاموس" است لطف =

شدن. اما شاذا آنکه وزن او کمتر آید آنرا سه باب است.

این حکم از آری است

باب اول: بر وزن فَعِلَ يَفْعِلُ بکسر العين فیهما. چون: الحسب والحسبان: پنداشتن.

ای آری الماضی و المضارع (۱۲)

تصرفی:

حَسِبَ يَحْسِبُ حَسْبًا وَحِسْبَانًا فَهَوَ حَاسِبٌ وَحُسِبَ يُحْسِبُ حَسْبًا وَحِسْبَانًا فَذَاكَ مَحْسُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِحْسِبُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَحْسِبُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَحْسِبٌ وَالْأَلَّةُ مِنْهُ مِحْسَبٌ وَمِحْسَبَةٌ وَمِحْسَابٌ وَتَنْتِيهُمَا مَحْسِبَانِ وَمَحْسَبَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَحَاسِبٌ وَمَحَاسِبٌ أَفْعَلَ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَحْسَبُ وَالْمُؤْنُثُ مِنْهُ حُسْبَى وَتَنْتِيهُمَا أَحْسَبَانِ وَحُسْبَيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَحْسَبُونَ وَأَحَاسِبُ وَحُسَبَ وَحُسَبَاتٍ.

بدانکه صحیح از این باب جز حَسِبَ يَحْسِبُ وَتَعِمَ يَنْعِمُ دیگر نیامده است. النعم والنعمة

= کترم لطفًا و لطافة صغر و دق. دور "صحاح" گفت: لطف الشيء بالصغر بلطف لطافة صغر فهو لطيف. دور "مخس العلوم" آورده: اللطف واللطافة مصدر اللطيف وهو الصغر. دور "صراح" نوشته است: لطافت ریزه و خرد شدن چیزیست. دور "تاج" نگاشت: اللطافة خرد شدن. (من توریق الشعب)

باب اول: این باب اصل ابواب شاذاست و سوم سه باب فروع و دو باب دیگر که می آید نه از اصول است و نه از فروع، بلکه از ابواب مستقله، چنانکه معلوم خواهد شود. الحسب والحسبان: بمعنی پنداشتن، در کتب معتبره لغت یافته نمی شود آری، حسبان: بکسر حاء محسب بکسر سین و فتح آن بمعنی پنداشتن است. دور "صراح" ست: عسبة بکسر سین و فتح آن حسبان بکسر پنداشتن، دور "قاموس" گفت: عسبة کذا عسبة و عسبة و حسباناً بالکسر عطية. دور "تاج" نیز نمی بینیم ست. (توریق الشعب)

صحیح: صحیح آن باشد که حرفی از حروف اصلی و سه حرف علت و مزه و تصغیف نباشد یعنی دو حرف از یک جنس نباشد.

النعم والنعمة: [بفتح ناء و نعت زیمتن، و بالکسر حاصل بالمصدر. (منتخب اللغات)] بدانکه در "شیخ المصاير" نعمة بمعنی خوش عیش شدن از مصاور باب سیم آورده و معنی دیگر نقل کرده، و از این معلوم می شود که در لغت بمعنی خوش عیش شدن نزدا و لغت دیگر نباشد، اگر می بود بیان می نمود، دور لغوت بمعنی نرم و نازک شدن چهار لغت است می گوید، از آن جمله فعل بفعل بالکسر فیهما لغت شاذاست، دور "صراح" نعم یعم بالکسر فیهما از لغوت می گوید پس نظر الظاهر چنان معلوم می شود که نعم یعم بالکسر فیهما. لغوت است نعمت غیبت، پس ذکر کردن مصنف نعمت را در مصاور مکسور العين فیهما درست نباشد. =

خوش عیش شدن.

باب دوم: بر وزن فَعِلَ یَفْعُلُ بِکسر العین فی الماضي وضمها فی الغابر. بدانکه صحیح ازین باب جز فَعِلَ یَفْعُلُ دیگر نیامده است، ولی بعضی حضر یحضر و نعم ینعم را نیز ازین باب گویند چون: الفضل افزوں شدن و غلبه کردن.

تصریفه:

فَعِلَ یَفْعُلُ فَضْلًا فَهُوَ فَاضِلٌ وَفَعِلَ یَفْعُلُ فَضْلًا فَهُوَ مَفْعُولُ الْأَمْرِ مِنْهُ أَفْضَلُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفْعُلُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَفْعُلاً وَالْآلَةُ مِنْهُ مَفْعُلاً وَمَفْعُلاً وَمَفْعُلاً وَتَنْتِنِيهِمَا مَفْعُلاً وَمَفْعُلاً وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَفَاعِضٌ وَمَفَاعِضٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَفْضَلُ وَالْمَوْنُثُ مِنْهُ فُضْلَى وَتَنْتِنِيهِمَا أَفْضَلَانِ وَفَعِلَ يَنْ وَفَعِلَ يَنْ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَفْضَلُونَ وَأَفْضِلُ وَفَعِلَ وَفَعِلَاتٌ.

الحضور: حاضر شدن.

== سوال: در نون نعمت کدام حرکت است؟ جواب: فتح است؛ زیرا که نون چنانکه در "سراج" و "صراح" معطومی شود که بمعنی چشم روشن کردن است نه بمعنی خوش شدن، و لعمریه بکسر نون اسم مصدر است مصدر نیست. دور "صراح" گوید: نعمة بالكسر دست و دسترس، و نیکی و ناز و مال و منت، و آنچه کرده شود گوئی شود گوئی در حق کسی. (توربیک الشعب)

بکسر العین: دلیل صرف و ایل لغت مشتق اند که این باب از تداخل است یعنی ماضی این از منبع بسمع، و مضارع او از بصر بصر، پس هر دو را یکجا استعمال نموده اند، و فی الحقیقت باب جداگانه نیست. (عسکری)

ازین باب: ازین باب گویند این قول اشعار است باینکه حضر یحضر بمعنی حاضر آمدن نزد جمهور، و نعم ینعم از نعمت نه از نعمت، چنانکه سابق گذشت از ابواب دیگر است چنانکه معلوم شده، و ازین باب نزد بعضی، و آن شاذ خواه از تداخل لغات است اما حضر پس در "قاموس" از بصر و منبع نوشته، دور "صراح" گفته: که از بصر است، و از منبع فراء حکایت کرده، و اما هم ینعم از نعمت بمعنی نرم و نازک شدن، پس در "قاموس" از چهار باب نوشته منبع بصر ضرب کرم است، و از حسب شاذ است، و از فضل مرکب از دو باب، دور "صراح" بجائے مرکب از دو باب شاذ نوشته. (من توربیک الشعب بتعبیر)

باب سوم: بر وزن **فَعْلٌ يَفْعُلُ** بضم العين في الماضي وفتحها في الغابر. بدانکه هر ماضی که مضموم العین بود مستقبل او نیز مضموم العین آید، مگر در صرف واحد از معتل عین واوی، مانند **كُنْتُ** و **تَكَادُ** چون: **الْكُودُ** و **الكِيدُودَةُ** خواستن و نزدیکی شدن. **تصريفه:**

كَادَ يَكَادُ كَوْدًا وَكَيْدًا فَهُوَ كَائِدٌ وَكَيْدٌ يَكَادُ كَوْدًا وَكَيْدُودَةً فَهُوَ مَكْوَدٌ الْأَمْرُ
منه **كَدٌ** والنهي عنه **لَا تَكُدْ** الظرف منه **مَكَادٌ** والآلة منه **مِكْوَدٌ** ومَكْوَدَةٌ ومِكْوَادٌ
وتثنيتهما **مَكَادَانِ** ومَكْوَدَانِ والجمع منهما **مَكَاوِدٌ** ومَكَاوِدٌ أَفْعَلُ التفضيل منه
أَكْوَدٌ والمؤنث منه **كُودَى** وتثنيتهما **أَكْوَدَانِ** وكُودَيَانِ والجمع منهما **أَكْوَدُونَ**
وَأَكَاوِدُ وَكُودٌ وَكُودِيَاتٌ.

باب سوم: هرگاه فارغ شد مصنف **ع** از گردان صحاح در ضمن ابواب سابقه خواست که بیان کند گردان غیر صحیح را در باقی، پس بیان کرده از ماضی معتل عین واوی که حیرت امور توسطها در ضمن دو ابواب از ابواب مثلاثی مجرد، یعنی در باب سوم مثلاثی مجرد شاذ از برائے آنکه اگر در اول ذکر کرده مبتدی را بجهت عدم الوست ازین فن در فحش و شوازی افتد، پس گفت: **باب سوم از **فَعْلٌ يَفْعُلُ**: از ابواب مثلاثی مجرد شاذ با بے ست که ماضی وے مضموم العین و مضارع آن مفتوح العین باشد. مستقبل او نیز: یعنی ضم عین مضارع فعل بالضم قیاس است نمی کنند، مگر در کُنْتُ کُنْتُ بضم کاف، و مشهور کُنْتُ کُنْتُ بکسر کاف از سماع چنانکه می آید. (منه) **كُنْتُ**، بدانکه در کدت و کدت است: کسر کاف و ضم آن، و بهر تقدیر واوی است یا یائی و تحقیق آنکه نزد بسیاری از اهل علم واوی است از سماع بکسر کاف چنانکه مشهور است، و همین حق و اصل لغت است، و بضم کاف نزد بعضی از متاخر لغات است و نزد بعضی شذوذ باب، و نزد تنبلی و تابعانش که صاحب "فصول الکبری" و غیره باشند متاخر است نه شذوذ. کاد: در اصل کَوْدٌ بضم واو بود، و او متحرک ما قبلش مفتوح و او را بالفت بدل کردند کاد شد. یکاد: در اصل یَكْوَدُ مفتوح و او بود، و او مفتوح ما قبلش حرف صحیح ساکن فتح را نقل کرده بما قبل وادند، و او را اصل متحرک بود اکنون ما قبل او مفتوح گردید و او را بالفت بدل کردند، یکاد شد، و همچنین در یکاد مجهول، و مکاد اسم ظرف. **کیدودة:** در اصل کَيْدُودَةُ بود، و او را بهم آمدند اول ایشان ساکن بود و بدل از چیزی سه نبود، و محمول بر جمع تکریم نمود، و از التباس ایمن بود، و او را اینجا بدل کردند یا راو را یا و غام کردند، و یکت یا را برائے تخفیف حذف ساختند کَيْدُودَةُ شد. **کائند:** در اصل کَاوِد بود و او نزدیک است =**

ہدائیکہ کُذَّتْ در اصل کَوُذَّتْ بود، ضمہ بر واو دشوار داشتہ، نقل کردہ بما قبل داوند، بعد از الہ حرکت ما قبل واو از جہت اجتماع ساکنین افتاد، بعدہ وال را بتبادل کردند و تا را در تا ادا غام کردند، کُذَّتْ شد. و تکاد در اصل تَکَوُذْ بود، حرکت واو نقل کردہ بما قبل داوند، پس از جہت فتحہ ما قبل واو الف گشت تَکَادُ ایں لغت را بعضی از سمع یسمع نیز گویند.

اما منسحب علائی کہ در و حروف زائد نیز باشد، دو گونه ست: یکے آنکہ ملق بر بائی باشد، دوم آنکہ ملق بر بائی نباشد، اما آنکہ ملق بر بائی نباشد نیز دو گونه است: یکے آنکہ در و الف وصل در آید، دیگر آنکہ در و الف وصل در نیاید، اما آنکہ در و الف وصل در آید آن را نہ باب ست:

= طرف افتاد بعد الف زائدہ واو را ہمزدہ بدل کردند کاند شد. **مکود**: در اصل کَوُود بود، سرہ بر واو دشوار، نقل کردہ بما قبل داوند، بعد از حذف حرکت ما قبل واو ساکن ما قبلش مکور واو را بتبادل کردند کَوُود شد. **مکود**: در اصل مکوود بود، ضمہ بر واو دشوار داشتہ نقل کردہ بما قبل داوند واو ساکن ہم آمدند یکے را حذف نمودند مکود شد. **کد**: ماخوذ از تکود پیش از تقلیل مضارع بعد حذف علامت مضارع فار ساکن یا قندہ و بین را مفتوح ہمزدہ وصل مکور در اول ہو آوردند و آخر را موقوف ساختند اکود شد و او بقاعدہ تکاد بالف بدل گردید و الف با اجتماع دو ساکن افتاد کد شد، و یا از تکاد بعد تقلیل مضارع تا را اقلندند، و آخر را موقوف نمودند، الف با اجتماع ساکنین افتاد، و پنہنیں در لا نکند نمی. **مکواد**: ہر چند کہ قاعدہ یکاد یافتہ می شود مگر چون وادخاتی ساکن تحقیقی است، و آن مانع تقلیل ست، لہذا تبدیل نہ شد، و در مکود و مکودۃ خاتی ساکن تقدیرست چہ مقصود مکواد نزد سبویہ، و ایں ہم مانع تقلیل است. **مکاداد**: اصلش مکودان و او بقاعدہ یکاد بالف بدل شد.

منسحب علائی: کہ لیکن با صفت مقدم علائی است، و صفت مقدم بر موصوف در فارسی لیکن آخر باشد، لیکن کہ بحسب "باب" باشد متضایف بہ علائی از قبیل اضافت صفت بموصوف. (تورینق) **الف وصل**: الف بتاییدہ در اول کلمات در آید و دو قسم بود، اصلی کہ در جمیع متصرفات مقابل "فار" افتد چون الف امر و اخذ زائد کہ در جمیع متصرفات مقابل فار نیفتند، و آن یاء وصلی باشد کہ ما قبل آن بہا بعد در تلفظ متصل شد، چنانچہ الف احتسب و الفطر مثلاً، و یا قطعی باشد مثل الف اکرم، و ایں الفاء در اسماء نیز باشد چکہ الف اصلی در حرف نیز بود. سوال: الف کہ در اول کلمہ باشد متحرک بود و الف ساکن بود نہ متحرک و متحرک ہمزدہ بود نہ الف، پس الف گفتن چہ معنی باشد؟ جواب: ہمزدہ را نیز الف گویند. سوال: سبب وصل ما بعد بما قبل در الف و انقطاع ما بعد از ما قبل در الف قطعی وصلی چیست؟ جواب: استعمال عرب است، و قیاس را در آن مدخل نیست. (تورینق)

باب اول: بر وزن افعال چوں الاجتناب پر بیز کردن.

تقریبه:

اجْتَنَبَ يَجْتَنِبُ اجْتِنَابًا فَهُوَ مُجْتَنِبٌ وَاجْتُنِبَ يُجْتَنَبُ اجْتِنَابًا فَهُوَ مُجْتَنَبٌ الْأَمْرُ مِنَ اجْتُنِبَ وَالنَهْيُ عَنْهُ لَا تَجْتُنِبَ.

الاقتناس: پارہ نور چیدن، الاقتناص: صید کردن، الالتماس: جستن، الاعتزال: یکسو شدن، الاحتمال: بروا شدن، الاحتطاب: ربوون.

باب دوم: الاستفعال چوں الاستنصار: طلب یاری کردن.

تقریبه:

اسْتَنْصَرَ يَسْتَنْصِرُ اسْتِنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصِرٌ وَاسْتُنْصِرَ يُسْتَنْصَرُ اسْتِنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصَرٌ الْأَمْرُ مِنَ اسْتَنْصِرَ وَالنَهْيُ عَنْهُ لَا تَسْتَنْصِرَ.

افعال: دریں باب دو حرف زیادہ است الف قبل "فاء" و"تاء" میان "فاء" و"میم" مزید ہر باب باعتبار معنی آن باب باشد. **الاجتناب:** از "ساج المصار" و"صراح" و"قاموس" معنی اجتناب یکسو شدن، وکراتہ گرفتن و دور شدن معلوم می شود، و لیکن چوں پر بیز کردن باہر سہ معنی مذکور بتلازم یکدیگر است مصنف پر بیز کردن ترجمہ اجتناب نموده، و از بتجاست کہ ترجمہ آیت کریمہ: ﴿وَأَحْشَبُوا الرُّجُوسَ﴾ (المع: ۳۰) احتراز کنیدی از پلیدی فرمودہ اند، و معنی احتراز و رختب پر بیز کردن داشتہ، لیکن اگر مصنف ترجمہ یکسو شدن فرمودے بسبب اشارت بماخذ کہ جانب باشد مناسب نمودی. **اجتنب:** ماضی مجهول ہمزہ و تا مضموم شود؛ زیرا کہ ضمہ فاء ممکن نیست، ورنہ ہمزہ بیکار شود، و ضمہ ہمزہ فقط کہ در معرض زوال است کافی نیست، لہذا اتارا نیز مضموم کردند، و همچنین در استنصر مجهول.

الاقتناس: از کتب معتبرہ لغت مثل "ساج" و"قاموس" و"صراح" معنی اقتباس فرا گرفتن علم و آتش، و قائمہ گرفتن استفادہ می شود، مگر بعضی از تراجم قرآن مجید کہ در آن ترجمہ آیت کریمہ: ﴿تَنفِيسٍ مِنْ ثُورٍ كُنْتُمْ﴾ (الحقید: ۱۳) مار و شنی گیریم از نور شامودہ اند بماخذ مصنف **استفعال** معلوم می شود. **الاحتمال:** چنانکہ از "کتب اللغات" معلوم می شود. **الاستفعال:** دریں باب سہ حرف زائد است "الف" = "میم" "تاء" = قبل "فاء"، و مادہ شناخت حروف زائد ہماں ماضی است، چنانکہ سابق معلوم شد.

الاستغفار: آمرزش خواستن، الاستفسار: پرسیدن، الاستفسار: رمیدن و رمانیدن، الاستخلاف: کسی را بجائے خویش یا بجائے دیگر نشانیدن، الاستمتاع: بر خورداری گرفتن بکے یا بچیزے۔

بدانکہ ہر دو باب لازم و متعدی آمدہ اند۔

باب سوم: بر وزن انفعال چوں الانفطار: شکافتہ شدن۔ بدانکہ ہر فعلیکہ بریں وزن آید لازم باشد۔
تصریفہ:

انْفَطَرَ بِنَفْطَرٍ اِنْفِطَارًا فَهُوَ مُنْفَطِرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اِنْفِطَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَنْفِطِرُ

الانصراف: باز گشتن، الانقلاب: برگشتہ شدن، الانخفاف: سبک شدن، الانشعاب: شاخ و در شاخ شدن۔

باب چہارم: بر وزن افعِلال۔ بدانکہ ایں باب نیز لازم ست چوں الاحمرار: سرخ شدن۔

رمیدن و رمانیدن: اول لازم و ثانی متعدی، و اُن در بعضی ارنسخ بجائے واو لفظ یا واقع است بجائے خود نیست چراکہ یا برائے افادت یکے کرد و امر مبہم آید و رمیدن و رمانیدن ہر دو معنی استفار است نہ یکے ازاں، و آنچه بعضی توجیہ نمودہ اند بایں کہ لفظیکہ دو معنی دارد و استعمال بجزو یکے مراد باشد غیر وجہی است زیرا کہ مقصود بیان معنی لغت ست نہ ارادہ یک معنی ارنسخ۔ (توربیک الشعب)
نشانیدن: و در بعضی نسخ بجائے "نشانیدن" ایستائیدن واقع ست، حاصل ہر دو یکے است، و در "تاج" گفت: الاستخلاف ایستادن خواستن بجائے کسے و خلاصہ "صحاح" آنکہ استخلاف دو معنی دارد: یکے آب کشیدن دوم خلیفہ کردن و تمام اُن ست کہ مراد خلیفہ کردن بجائے خود باشد، لہذا در "صراح" گوید استخلاف خلیفہ کردن کسے را بجائے خود، و در "قاموس" ست: خلف فلانا جعلہ خلیفہ کا استخلفہ، و در بعضی نسخ خلیفہ بدون اضافت، و در بعضی باضافت بر تقدیر لول عموم مرو ست، چنانکہ مفاد "تاج" و "صحاح" ست و ہمیں متر است، و بر تقدیر ثانی خصوص۔ (توربیک الشعب)

بچیزے: ایں عبارت بیجمہ در "تاج" است۔ انفعال: بزیادت الف و نون پیش از فار۔ انقطر: ماضی مجہول ایں باب وقت تعدیہ بیاض ہمزد و فار باشد: زیرا کہ ضمد ہمزد و در معرض زوال است، لہذا ضمد بر فار نیز کہ ممکن بود افزودند، و ما قبل حرف اخیر را کسر و دو نوشتہ۔ انفعال: بزیادت الف پیش از فار۔ بکسر ارام۔ (من توحی)

تصریفه:

إِخْمَرٌ يَخْمَرُ إِخْمَارًا فَهُوَ مُخْمَرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِخْمَرٌ إِخْمَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَخْمَرُ
لَا تَخْمَرُ لَا تَخْمَرُ.

الاحضار: سبز شدن، الاصفار: زرد شدن، الاغبار: گرد آلوده شدن، الابلق: ابلق شدن اسپ.

باب پنجم: بروزن افعیلال، چون الادھیمام: سخت سیاه شدن.

تصریفه:

إِذْهَامٌ يَذْهَمُ إِذْهِمَامًا فَهُوَ مُذْهَمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِذْهَامٌ إِذْهَامٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَذْهَمُ
لَا تَذْهَمُ لَا تَذْهَمُ.

احمر یحمر: در اصل احمر یحمر یحمر آخرین بحسب رائے اول بودند و حروف الیکت جنس بهم آمده، و اول ایشان ساکن و ثانی متحرک بحرکت واجب، اول را ساکن کرده و دوم او قاع نموده احمر یحمر یحمر شد. **الابلق**: ابلق شدن اسپ و آن سپیدی باشد باریک و دیگر. سوال: در "صاح" و "صراح" و "قاموس" ترجمه اش لفظ اسپ اعتبار نموده، در "مبج" ترک نموده، وجه توفیق چیست؟ جواب: عدم اعتبار قید اسپ در "صاح" بنظر مبالغه ابلق است که بلیق بختمین و بلفه بضم سیاهی و سفیدی، و در آنجا خصوصیت اسپ نیست و اعتبار قید مذکور در دیگر کتب بملاحظه آنکه استعمال بلیق و ابلق اکثر در اسپ باشد اگرچه باصل وضع لغت معتبر نیست، پس اعتبار و عدم اعتبار قید مذکور بهر دو وجه مسطور درست باشد. (من توریق الشعب)

الادھیمام: سخت سیاه شدن، و در کتب معتبره لغت لفظ سخت غرضه، شاید مصنف بنظر خاصیت این باب که مبالغه است لفظ سخت اعتبار نموده. سوال: بریں تقریر بایستی که در تمامی لغات، باب گذشته و این، باب و دو، باب آید و مبالغه است بمعنی مبالغه میگرد، که دریں هر چهار باب نزد صرفیای معنی مبالغه مقرر است؟ جواب: از کتب معتبره لغت در بعضی کلمات باب افعیلال و افعیلال معنی مبالغه معلوم می شود، و در اکثری نه آری لزوم در سایر کلمات لازم، و در باب افعیلال شاید به نسبت هر دو باب مذکور و معنی مبالغه بیشتر باشد، لیکن فی حد ذاته بیشتر نیست و از رسمی مستقادی شود که در افعوال معنی مبالغه نه باشد؛ زیرا که معنی اَعْلُوهُ عَلَاً گفته و معنی اَجْلُوهُ اسْرَعَ، و ظاهر است که در علو و اسراع مبالغه نیست. (نوریق مختصر)

إِذْهَامٌ: بزیادت سه حرف یک از آنها الف قبل فاء، و یک الف میان عین، و لام و کسر لام. (من توفیقی)

الاسمحوار: گندم گون شدن، الاکمینات: کیت شدن اسپ، الاشهباب: سفید شدن اسپ، الاصحوار: خشک شدن نبات، الاسحوار: ہمارا شدن۔ بدانکہ این باب لازم ست۔
باب ششم: بروزن افعیعال، چون الإخشیشان: سخت درشت شدن۔

تصریفہ:

إِخْشَوْشٌ يَخْشَوْشُ إِخْشِيشَانًا فَهُوَ مُخْشَوْشٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِخْشَوْشٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَخْشَوْشٌ.

الإخْرِيقُ: دریدہ شدن جامہ، الإخْلِيقُ: کہنہ شدن جامہ، الإمْثِلَاحُ: شور شدن آب، الإحْدِثَابُ: کوز پست شدن۔ بدانکہ این باب ہم لازم ست، وور قرآن شریف نیامدہ است۔
باب ہفتم: بروزن افعوال، چون الإجلوؤ: شتافتن شتر۔

تصریفہ:

إِجْلَوؤٌ يَجْلَوؤُ إِجْلَوؤًا فَهُوَ مُجْلَوؤٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِجْلَوؤٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَجْلَوؤُ

الإخْرِوِاطُ: چوب تراشیدن، الإِغْلَوِاطُ: قلاوہ در گرون شتر بستن، يقال:

کیت: آنچہ رنگت سرخ سیاہ آمیز وارہ، کذا فی "القاموس"، وور "صراح" اسپ سرخ بال سیاہ زم۔ **الاحشیشان:** اصلش احشوشان بود، ولو بکسرہ ما قبل یاء شدہ احشیشان گشت۔ **اخشوشن:** بزیادت سر حرف الف قبل "فار"، وواو میان "عین" و"لام" و تکرار عین۔ **إجلوؤ:** بزیادت سر حرف الف قبل "فار"، وواو شدہ میان عین ولام۔ (من قوی)
الاخروِاطُ: در کتب معتبرہ لغت بمعنی دراز کشیدن راہ، ووام منقلب گردیدہ بند شدن بر پائے شکار، و نیز گذشتن نوشتہ، نہ چوب تراشیدن کہ معنی خرط است مجرد است، شاید مصنف بتخیل موافقت مجرد کہ از خاصیت اکثر ابوابست معنی "چوب تراشیدن" گفتہ۔ **الإِغْلَوِاطُ:** قلاوہ بکسر گرون بندہ، در تمامی نسخ مشعب معنی اغلوا قلاوہ در گرون شتر بستن مرقوم ست، واین معنی در کتب معتبرہ لغت یافتہ نمی شود، وور "صحاح" گوید يقال: اغلوط البعیر اغلواطا إذا تعلق بعقه وعلاه، واعلوطی ولان لزومی، یعنی اغلوا دو معنی وارہ، یکے گرون شتر گرفتہ بر پشت او سوار شدن۔ وور ہر چہ بدین، وور "صراح" ہمیں ترجمہ اغلواط نمودہ۔ (از توریق مختصر) **يقال:** این محاورہ است یعنی يقال: اغلوط البعیر الخ ہر گاہ میاہ یزد و جردنش گرون بندہ۔

إِعْلَوْطَ الْبَعِيرَ إِذَا تَعَلَّقَ بِعُنْقِهِ قَلَادَةً. بدانکہ ایں باب ہم لازم است و در قرآن شریف نیامده.

باب ہشتم: بر وزن اَفَاعِلْ، چوں اِثْأَقَلْ: مگراں بار شدن و خود را گراں بار ساختن.

تصریفہ:

إِثْأَقَلَ يَثْأَقِلُ إِثْأَقَالًا فَهُوَ مَثْأَقِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِثْأَقَلُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَثْأَقِلْ

الْإِثْأَقَالُ: در رسیدن و در رسانیدن، اِثْأَقَطْتُ: میوه از درخت افگندن، اِثْأَقَابُهُ: ہمشکل شدن، اِثْأَقَالُ: بایک دیگر آشتی کردن.

باب نهم: بر وزن اَفْعُلْ، چوں اِطْهَرُ: پاک شدن.

تصریفہ:

إِطْهَرَ يَطْهَرُ إِطْهَارًا فَهُوَ مُطْهَرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِطْهَرَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَطْهَرُ

الْإِطْهَالُ: جامہ بر سر کشیدن، اِطْهَرْتُ: زاری کردن، اِطْهَبْتُ: دور شدن، اِذْكَرْتُ: پند پذیرفتن و یاد کردن.

بدانکہ اصل باب افعال و افعُل، و تفاعل و تفعل بوده تا را ساکن کرده بقاء بدل کردند و بقاء را دور فاء

لازم است: یعنی باعتبار اکثر و تعدی بسیار کمتر آمده. **بر وزن:** بر یاوت سه حرف یک الف قبل "قاء" و یکت میان "فاء" و "میم" و تکرار "فاء". اِثْأَقَطْتُ: در کتب معتبرہ لغت مثل "صحاح" و "قاموس" و غیرہ. (من قَوَّيْتُ) يَطْهَرُ: در مضارع معروف مزید ثلاثی و رباعی با مزہ وصل کہ برائے باب باشد علامت مضارع بفتح باشد و ما قبل حرف اخیر بکسر و در آنکہ الف وصل بعد او عام برائے تقدیر ابتداء بکون آید ما قبل حرف اخیر نیز بفتح باشد چنانکہ سابق معلوم شد و در بنافل و بطہر چنان است و تفصیلش می آید. **الْإِثْأَقَالُ:** جامہ بر سر کشیدن، دور "تاج" گفتہ: الفرمل خوشتر را دور جامہ چپیدن، و در "قاموس" آورده تَرَمَلٌ تَلَفَفٌ، و در "صراح" معنی تَلَفَفٌ جامہ در خود چپیدن نوشتہ، پس معنی مرقوم کتاب در کدائی کتاب معتبر شاید بملاحظہ مصنف گزشتہ باشد. **اصل باب افعال:** سوال: باب تفاعل و تفاعل را قرار دادن اصل باب افعال و افعُل بے اصل محض است؛ زیرا کہ فاء و میم و لام نزد صرفیائے برائے وزن و ریں کلمات مقررست تا اصلی را از زائد ممتاز کنند، پس بودن یک کلمہ کہ در فاء و میم و لام باشد اصل و بودن دیگرے کہ در ایں نیز ہمیں حروف باشند فرع، و ابدال تا بقاء او عام فاء و فاء معنی چیست؟ =

ادغام نمودند از جهت مجانست در مخرج، پس ہمزہ وصل مکسور در اول اودر آوردند تا ابتدا بسکون لازم نیاید اَفَاعُلُ وَاَفْعُلُ شد۔ اما آنکہ در والف وصل در نیاید آفرانج باب است:

باب اول: بر وزن افعال چوں الإِکْرَامُ گرامی کردن۔

تصرفیہ:

أَكْرَمَ يُكْرِمُ إِكْرَامًا فَهُوَ مُكْرِمٌ أَكْرَمَ مِنْهُ أَكْرَمُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَكْرِمُ.

الإسلام: مسلمان شدن و گردن نہادن بطاعت، الإذہاب: بردن، الإعلام: آشکارا کردن، الإکمال: تمام کردن۔

بد آنکہ ہمزہ امر حاضر این باب وصلی نیست، بلکہ ہمزہ قطعی است کہ حذف کردہ شدہ است از ..
تا م مختلف باب نشود

« جواب: از اول مراد از قول اصل باب افاعل و فعل الخ آنکہ اصل کلمہ از این دو باب آمدہ کلماتی است کہ از باب تفاعل و تفاعل است۔ نہ اینکہ باب افاعل و فعل فرع است و باب تفاعل و تفاعل اصل تا از او مزبور وار و شود، و از ثانی مراد ابدال تا، ہفاء در ادغام قار و قار ابدال تا بنفس قار و ادغام بنفس قار و در جنس قار است

اکرم: بزیادت یکت حرف یعنی ہمزہ قطعی قبل قار۔ **وصلی نیست:** کہ ما قبل را بجا بعد وصل نماید، بلکہ قطعی است کہ ما قبل را از ما بعد منقطع می سازد۔ سوال: وجہ تخصیص ہمزہ قطعی بامر حاضر چیست؛ زیرا کہ در تمامی صیغہ این باب ہمزہ قطعی است اگر چہ در بعضی تقدیری باشد؟ جواب: در امر حاضر سایر ابواب سابق کہ در آن بعد حذف علامت مضارع قار ساکن ماندہ ہمزہ وصل آمدہ، ہذا بر آں در بنیاد تمیز می شد کہ در امر حاضر این باب ہم ہمزہ وصل باشد برائے دفع این وہم تخصیص امر حاضر فرمود۔

سوال: امر حاضر عام است ازینکہ معروف باشد یا مجهول، و ہمزہ قطعی در معروف حاضر باشد یا مجهول، پس قید معروف ضروری چرا ترک فرمود؟ جواب: مخفف و امر سے است کہ در آن بعد حذف علامت مضارع ہمزہ آمدہ باشد، و آن حاضر معروف باشد و بس، و امر حاضر مجهول مثل امر غائب و حکم در حقیقت مضارع است کہ لام مکسور در امر جازم مثل لم بر آن داخل شدہ، پس ذکر معروف تطویل لاطائل و تحصیل حاصل بود، لہذا نہ فرمود۔ سوال: وجہ تخصیص فتح ہمزہ قطعی و کسرہ و ضمہ بوسط چیست؟ جواب: فتح در حرکات خفیف است و کسرہ و ضمہ ثقیل، و ہمزہ در مخفف نسبت وصلی بسیار آید؛ زیرا کہ قطعی در درج کلام نیست، و وصلی ساقط شود، پس خفیف بجز سے کہ بسیار آید، و ثقیل یا آنکہ کمتر آید مناسب باشد۔

مضارع او یعنی تُكْرِمُ کہ در اصل تُأْكِرِمُ بوده است از برائے موافقت أُكْرِمُ کہ در اصل اُكْرِمُ بوده است، همزه ثانی از جهت اجتماع همز تین افتاد اُكْرِمُ شد.

باب دوم: بروزن تفعیل چوں التصریف گردانید.

تصریفه:

صَرَفَ يَصْرِفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصَرَّفٌ وَصَرَفَ يَصْرِفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصَرَّفٌ الْأَمْرُ مِنْهُ صَرَفٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُصَرَّفُ.

التَّكْذِيبُ وَالْكَذَابُ: کے را دروغ زن داشتن، التَّعْذِيبُ: پیش شد و پیش کردن، التَّسْكِينُ:

جائے داون، التَّعْظِيمُ: بزرگ داشتن، التَّعْجِيلُ: شتابی کردن.

باب سوم: بروزن تَفْعُلُ چوں التَّقْبُلُ: پذیرفتن.

تصریفه:

تَقَبَّلَ يَتَقَبَّلُ تَقَبُّلاً فَهُوَ مُتَقَبِّلٌ وَتَقَبَّلَ يَتَقَبَّلُ تَقَبُّلاً فَهُوَ مُتَقَبِّلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَبُّلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقَبَّلُ.

= سوال: بریں تقرر مثل ابواب سابق کہ حرکت حمزہ ہائے مصادر آ نہایت علی حرکت حمزہ ماضی باشد بدستی کہ افعال مصدر بفتح الف بودے؟ جواب: اگر افعال بفتح الف بودے ملتبس بوزن جمع گشتی، و آن زشت است.

همزه ثانی: از جهت اجتماع همز تین افتاد و جوبار خلاف قیاس؛ زیرا کہ قاعدہ اولی در اصل اعمل بود مقتضی افعال ابدال همزه ثانی ہواہ است. **تفعیل:** سوال: سبب آوردن باب تفعیل بعد باب افعال چیست؟ جواب: شرکت ہر دو در اکثر خاصیتا مثل: تعدیہ و تفسیر و سلب و صیروت، و زیادت یک حرف و موافقت در مضارع معروف در ضم علامت مضارع و کسر ماقبل آخر. **صَرَفَ:** بزیادت یک حرف و آن تکرار مین است.

دروغ زن: دروغ گو و دروغ زن در فارسی بیک معنی است شیخ سعدی شیرازی می فرماید، شعر:

تو کہ در بند خویشمن باشی عشق بازی دروغ زن باشی

(تورجی)

التَّفَكُّهُ: میوه خوردن، التَّثَبُّثُ: درنگ کردن، التَّعَجُّلُ: شتابن، التَّبَسُّمُ: دندان سفید کردن.
بدانکہ در باب تَفَعَّلُ وَتَفَاعَلَ وَتَعَجَّلُ ہر جاکہ دو تاء در اول کلمہ بہم آیند روان باشد کہ یک تاء حذف کنند.

باب چہارم: بر وزن مُفَاعَلَةٍ چوں الْمُفَاتَلَةُ وَالْقَاتِلُ: بایکدیگر کارزار کردن.

آہیں میں لڑا بھڑا

تصریفہ:

قَاتِلٌ يُقَاتِلُ مُقَاتَلَةً وَفَاتِلًا فَهُوَ مُقَاتِلٌ وَقَاتِلٌ يُقَاتِلُ مُقَاتَلَةً وَفَاتِلًا فَهُوَ مُقَاتِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ قَاتِلٌ
بِزاید تاء ہاں تاء و تین
والنہی عنہ لَا تُقَاتِلُ.

المُعَاقِبَةُ وَالْبِعَاقُ: بایکدیگر عذاب کردن، المُخَادَعَةُ وَالْخِدَاعُ: فریفتن، المُلَازِمَةُ ...

التَّعَجَّلُ: شتابن و شتاب کردن ہر دو آمدہ، و دریں جامہ اولیٰ تائی ست چہ در "شس العلوم" گفتہ: نَعَجَلُ أَيْ عَجَلَ، قَالَ اللَّهُ نَعَالِي: ﴿فَمَنْ تَعَجَّلْ هِيَ يَوْمَئِذٍ لَا إِلَهَ عَلَيْهِ﴾ (النفر: ۲۰۳) وبقال: نَعَجَلُ مِنْهُ كَذَا أَيْ أَخَذَهُ عَاجِلًا یعنی دو معنی دارد و یکے شتاب کردن، و دیگر از کسے چیز سے شتاب گرفتن، و ہمیں دو معنی در "تاج" نیز مذکور ست: زیر اکہ در اس می گوید: التَّعَجُّلُ: شتابن و شتاب شدن. (تورین)

النِّسَمُ: بزیادت دو حرف، "تاء"، قبل "قار" و تکرار "نیم". سفید کردن: چنان خندیدن کہ زیادہ تر سفیدی دندان ظاہر نہ شود، در اردو مسکراتا گویند. ہر جاکہ: یعنی در مضارع و نبی معروف: زیر اکہ در مجہول اول اگر تاء اول حذف شود اقتباس بمعروف لازم آید، و اگر دو ساقہ اگر دو مضارع مجہول باب تعجیل و در تفعّل و مفاعلة و در تفاعل و مفعلة و در تفعّل، و ملحق بدسرح و در ملحق بتدسرح منتہی شود، و امیں روانیست. (اصول)

یک تاء را: یک تاء را حذف کنند بخلاف جائز قیاسی ملطوف: زیر اکہ در آمدن دو تاء متوافق الحریکہ عظیم بر زبان عرب ثقیل است. (شرح اصول) بایکدیگر عذاب کردن: باب مفاعلتہ اگر چہ برائے مشارکت ست، لیکن در لغات چند معنی مشارکت نیست، و معاقبہ منجملہ ہماں لغات است چوں عاقبت اللصّ معنی عذاب کردم و زور را، پس از ویاد لفظ بایکدیگر کہ دلالت بر معنی مشارکت می نماید شاید کہ سمجناج باشد.

فریفتن: بکسر تین بمعنی فریب دادن، گذارنی "کشف" و در آید کریمہ: ﴿وَإِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَخِدَاعُونَ لِلَّهِ﴾ (النساء: ۱۴۲) خداع بمعنی ظاہر کردن خلاف فی القلب است، ہذاں جہت کہ منافقان کفر پنهان داشتند و ایمان آفکارا کردند.

وَاللَّزَامُ: باہم لازم گرفتن، الْمُبَارَكَةُ: برکت گرفتن بخدائے عزوجل یا بکے یا بچیزے۔
الذی یجوز انہا بائیس

باب پنجم: بروزن تفاعل چوں التَّعَابِلُ بایک دیگر و برود شدن۔

تصریفہ:

تَعَابِلٌ يَتَعَابِلُ تَعَابِلًا فَهُوَ مُتَعَابِلٌ وَتُعَابِلُ يَتَعَابِلُ تَعَابِلًا فَهُوَ مُتَعَابِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَعَابِلٌ
 وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَعَابِلٌ۔

التَّعَابُفُ: بایک دیگر سخن پنہاں گفتن، التَّعَارُفُ: بایک دیگر شناختن، التَّفَاخُرُ: بایک دیگر فخر
 کرنا۔

امار رباعی نیز مردوگونہ است: یکے مجرد کہ ورو حرف زائد باشد۔ دوم: منشعب کہ ورو حرف
 زائد ہم باشد۔ اما آنکہ ورو حرف زائد نباشد آنرا یک باب ست، وایں باب لازم و متعدی نیز
 آمدہ ست۔

باب اول: بروزن فعللہ چوں الْبَعَثَةُ: برا نگیختن۔

لا تعابِل: از بجا یک تا بہ سبب اجتماع دو تا بموجب قاعدہ بالا ساقط گردید۔ **منشعب:** در بعضے لُح منشعب کہ لفظ منشعب تاء ست
 ظاہر اسبوح قلم ناسخ باشد، چرا کہ زیادت تاء دوجہ ندارد۔ (تورینق)

یک باب ست: آں رایت یک باب ست۔ سوال برائے رباعی مجرد و جے ہون یکت باب چیست؟ جواب: در رباعی مجرد بہ سبب
 کثرت حروف کہ موجب ثقل ست فحاشات را کہ موجب غفلت ست اختیار کردند، لیکن چوں توانی اربع حرکات در کلام ایشان
 بہ سبب ثقل ممنوع است برائے دفع ایں محذور سکون حرف ثانی اختیار کردند، و باقی حروف را بر فتح گذاشتند بریں تقدیر برائے
 رباعی جزیک وزن باشد مختصراً۔ (تورینق) لازم: ودر بعضے از نسخ کہ لازمی ہمائے نسبت است ظاہر اسبوح قلم ناسخ ست؛ زیرا کہ
 فعل خود لازم مے باشد نہ ایں کہ نسبت بہ لازم دارد۔ **باب اول:** چوں رباعی را سوائے یکت باب ہائے دیگر نیست، پس
 "اول" گفتن درست نہ باشد؛ زیرا کہ اول لا اقل ثانی را خواہد، و ہر گاہ ثانی باشد اول ہم نہ باشد؛ زیرا چہ اولیت و جانویت از
 مشہومات اضافہ است، پس صواب آں بود کہ بجائے قول "باب اول" بروزن فعللہ و آں فعللہ ست می فرمود۔ (تورینق)

تصریفہ:

بَعَثَرُ يُبْعَثِرُ بُعْثَرَةً فَهُوَ مُبْعَثِرٌ وَبُعِثَرٌ يُبْعَثِرُ بُعْثَرَةً فَهُوَ مُبْعَثِرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ بُعْثَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُبْعَثِرُ

الدَّخْرُجَةُ: بسیار گردانیدن، الْعُسْكِرَةُ: لشکر ساختن، الْقَنْطَرَةُ: پل بستن، الزَّعْفَرَةُ: رنگ کردن بزعفران.

امار رباعی مشعب کہ در و حرف زائد باشد آں نیز بر دو گونه است: یکے آنکہ در و ہمزه وصل نباشد، و دیگر آنکہ در و ہمزه وصل باشد، اما آنکہ در و ہمزه وصل نباشد نیز یک باب است، و ایں باب لازم است، و در قرآن شریف نیامده است.

باب اول: برون تَفَعَّلَ چوں التَّسَرَّبُ پیراهن پوشیدن.

در لغت آمدہ تسربل ای لیس السربال

تصریفہ:

تَسَرَّبَلٌ يَتَسَرَّبَلُ تَسَرَّبَلًا فَهُوَ مُتَسَرَّبِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَسَرَّبَلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَسَرَّبَلُ

التَّبَرُّعُ: برقع پوشیدن، التَّمَقُّهُرُ: مقبور شدن، التَّزَنُّدُقُ: زندیق شدن، التَّبَخُّثُ:

يعثر: بضم علامت مضارع و كسر ما قبل آخر مضارع معروف. **التسربل:** در لغت آمده تسربل ای لیس السربال. **التبرقع:** برقعہ بضم باء، وقاف ہر دو، و طبع قاف نیز جامد الیت کہ زن روئے خود ہاں پوشد، کذا فی "خس العلوم" و در "صراح" روئے بند زنان و ستور. (تورقین)

التمقهه: و در بعضی از نسخ بجائے آن التَّعْمُّمُ بتحدید میم واقع است، ایں ہر دو لغت اولاد و کتب معتبرہ لغت یافتہ نمی شود، و اگر یافتہ شدندے از لطقات ذخیرہ بودندے نہ از ذخیرہ خارج کہ رباعی مزید است زیرا کہ در رباعی مزید فقط تازائد باشد، و ایں جا میم در اول یکے، و آخر دوم نیز زائد است کہ مجردش فہر و عشم است آرسے اگر بجائے التعمم التعمش بمعنی یہ قبر گرفتن چیزے را، و عشم گرفتن بودے بر جا نمودے **زندیق:** با کسر جماعتے است از محوس کہ باری تعالی را دو گویند و غیرہ و غیرہ. (منہ) **الصحر:** ناز و انداز خرامیدن، خرامیدن خود باناز رفتن را گویند، چنانکہ در "موید الفضلاء" و "فرہنگ رشیدی" مصرح ست، پس باز و یاد لفظ "ناز" حاجت نباشد، مگر آنکہ بمعنی خرامیدن را از ناز مجر و نمائند، و بمعنی مطلق رفتن گویند، و ایں تجرید نہایتین آنہا بسیار شائع و ذائع است بریں تقدیم لفظ "باناز" زائد از حاجت و بیکار نباشد. (تورقین الشعب حکیم محمد عسکری قزوینی)

بنار خرامیدن. اما آنکہ در و ہمزہ وصل در آید آنرا دو باب است، و آن ہر دو باب لازم است.

باب اول: بروزن افعِلَال، چون اِبْرَنْشَاق: شاد شدن.

تصریفہ:

اِبْرَنْشَقَ يَبْرَنْشِقُ اِبْرَنْشَاقًا فَهُوَ مُبْرَنْشِقٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اِبْرَنْشِقْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَبْرَنْشِقْ

الْإِحْرَنْجَامُ: جمع شدن، اِلْيَنْدَاخ: فراخ شدن جاگاہ، اِلْسِلْطَاخ: بر قفا خفتن،

الْإِعْرَنْكَاسُ: سیاہ شدن موئے. بدانکہ اِس باب در قرآن شریف نیامدہ است.

باب دوم: بروزن افعِلَال چون اِقْشِعْرَارُ: موئے بر تن خاستن.

تصریفہ:

اِقْشِعَرَ يَقْشِعِرُ اِقْشِعْرَارًا فَهُوَ مُقْشِعِرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اِقْشِعِرْ اِقْشِعِرْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقْشِعِرْ لَا تَقْشِعِرْ لَا تَقْشِعِرْ.

اِقْشِعْرَارُ: سخت ناخوش شدن، اِلْإَشْفِرَارُ: پراگندہ شدن،

الابرنشاق: شاد شدن، و در "قاموس" سوائے اِس معنی دو معنی دیگر نوشتہ شکوفہ آوردن و شکوفہ داشتن. الاعرنکاس: بھمن و رائے محبتین و نون ساکن، و در بعض نسخ بجائے سیاہ شدہ موئے سیاہ شدہ چیزے نوشتہ، و اِس سبب ناخاست: زیرا کہ معنی اعرنکاس سیاہ شدن چیزے نیست، بلکہ خاص است بموئے، چنانکہ در کتب معتبرہ لغت مصرح است. (تورق الشعب)

الاقشعراو: بزیادت الف قبل فاء و کمر لام. موئے بر تن: و معنی لرزیدن جلد ہم آمدہ است چنانکہ در "قاموس" تجوید: اقشعر جلده أخذته قشعريرة أي رعدة انتهى. و رعدۃ بحسب الرازوراء تجوید، و انسخاست کہ در تفسیر "موابہ علیہ" ذیل آیت کریمہ: ﴿تَقْشِعِرْ مِنْهُ خُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾ (الزمر: ۱۶) یعنی ے لرز پوشت بر تنہائے آنا کہ ے ترسند از پروردگار خود ترجمہ نمودہ. (تورق الشعب مع زیادہ)

اقشعر: بزیادت الف قبل فاء و نون میان عین و لام اول. ناخوش شدن: بنا بر آنچه در "صرح" است، و در "تاج المصاویر" و "غس العلوم" بمعنی سخت شدن روز و بگرختن، و فراہم آمدن یکے بالائے دیگرے ترجمہ تراکم و تافن سکون دم را و جمع کردن سکون نفس خود را برائے نزدیکی جستن یکے نوشتہ، وچہ توفیق در معنی مرقوم منتخب موافق "صرح" و معنی اول مرقوم "تاج" و "غس العلوم" اِس کہ ظاہر انجمنی روز جزاء در ناخوشی باشد، لہذا سخت شدن روز را سخت ناخوش شدن تعبیر فرمودہ است.

الْاِزْمِہْرَارُ: سرخ شدن چشم، الْاِسْمِہْرَارُ: سخت شدن خار، الْاِسْمِہْرَارُ: بلند شدن۔ بدانکہ
 ایں باب در قرآن شریف آمدہ ست، کما قال اللہ تعالیٰ: ﴿تَنْقَشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ
 يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾ (الزمر: ۲۳)۔

امام ملائی منشعب کہ ملحق بر بائی است نیز بر دو گونه است: یکے آنکہ ملحق بر بائی مجرد باشد، و دوم
 آنکہ ملحق بر بائی مجرد نباشد، اما آنکہ ملحق بر بائی مجرد باشد آزاہفت باب ست۔
باب اول: بر وزن فَعْلَلَة۔ بتکرار اللام چوں الْحَلْبَلَة: چادر پوشیدن۔
 تصریفہ:

جَلَبَبَ يُجَلِبِبُ جَلْبَبَةً فَهُوَ مُجَلِبِبٌ وَجَلِبِبٌ يُجَلِبِبُ جَلْبَبَةً فَهُوَ مُجَلِبِبُ الْأَمْرِ مِنْهُ
 جَلِبِبٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُجَلِبِبُ۔

السُّمْلَةُ: شتافتن، و لیس هذا الباب في القرآن۔

باب دوم: بر وزن فَعْلَلَة بزیاۃ النون بین العین واللام چوں الْقَلْنَسَة: کلاه پوشیدن۔

سرخ شدن چشم: یعنی از عشم: زیرا کہ در "قاموس" چار معنی نوشتہ: در خشیدن ستارہ، سرخ شدن چشم از عشم، ترش کردن
 روئے، سخت شدن سرما۔ چادر پوشیدن: بمعنی لازم بنظر آنچه در اکثر نسخ واقع ست و ایں در ست نمی نماید بلکہ متعدی است چنانکہ
 از "قاموس" معلوم می شود: زیرا کہ در "قاموس" تَجَلِبَبَ را مطاوع حَلَبَبَ می آرد، وی گوید: حَلَبَبَ تَجَلِبَبَ، و معنی
 "تَجَلِبَبَ": چادر پوشیدن ست چنانکہ سے آید پس معنی حَلَبَبَ چادر پوشانیدن باشد۔ جَلِبِبَ: جنم علامت مضارع و کسرہ ما قبل آخر
 چنانکہ مسبوق شد۔ (منہ) شتافتن: و ریں چاہے شتاب کروں ترجمہ او امر است نہ بمعنی دویدن: زیرا کہ شمس العلوم سے گوید:
 السُّمْلَةُ الإسراع، و منہ نافقہ شلال ای سربعدہ و در ترجمہ "قاموس" می گوید: سُمْلٌ دامن بر زود سرعت نمود۔ (توقیر)
 و لیس: یعنی نیست ایں باب در قرآن مجید۔ الفہرستہ: کلاه پوشیدن در تمام نسخ موجودہ منشعب لفظ "پوشیدن" کہ مطاوع
 پوشانیدن ست واقع شدہ، و ایں معنی خلاف کتب معتبرہ لغت ست، پس معنی کہ مصنف نوشتہ معلوم نیست کہ از کجا آوردہ،
 چنانچہ در معنی حوربہ و سرولہ و حبلہ پاستاب پوشیدن و از ر پوشیدن و پیراہن بے آستین پوشیدن کہ معانی لازم باشد سے
 نویسند، چنانکہ سے آید، لیکن در کتب معتبرہ لغت متعدی یافتہ می شود۔

تصریفہ:

قَلْنَسْ يَقْلِنْسُ قَلْنَسَةً فَهُوَ مُقْلِنْسٌ وَقْلِنْسٌ يَقْلِنْسُ قَلْنَسَةً فَهُوَ مُقْلِنْسُ الْأَمْرِ مِنْهُ قَلْنِسٌ
وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُقْلِنْسُ.

ولیس فی القرآن.

باب سوم: بروزن فَوَعْلَةً بزيادة الواو بین الفاء والعین چون الْجَوْرَبَةُ: پاسبانہ پوشیدن.

تصریفہ:

جَوْرَبٌ يُجَوْرِبُ جَوْرَبَةً فَهُوَ مُحَوْرِبٌ وَجَوْرِبٌ يُجَوْرِبُ جَوْرَبَةً فَهُوَ مُحَوْرِبٌ
الْأَمْرُ مِنْهُ جَوْرِبٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُجَوْرِبُ.

الْحَوَقْلَةُ: سخت ہر شدن، ولیس فی القرآن.

باب چہارم: بروزن فَعَوْلَةً بزيادة الواو بین العین واللام چون السَّرْوَلَةُ: ازار پوشیدن.

تصریفہ:

سَرَوَلٌ يُسَرَوِلُ سَرْوَلَةً فَهُوَ مُسَرَوِلٌ وَسَرَوِلٌ يُسَرَوِلُ سَرْوَلَةً فَهُوَ مُسَرَوِلُ الْأَمْرِ مِنْهُ
سَرَوِلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُسَرَوِلُ.

ولیس۔ یعنی نیست این باب در قرآن مجید۔ الجوربة: در "تاج" گفتہ: الجوربة جورب پوشانیدن۔ الحوقلة: سخت ہر شدن، دور "تاج" گفتہ: الحوقلة والجحفا: سخت ہر شدن و عاجز شدن از جماع ظاہر او و معنی باشد مرخو قند را کہ یکے از اس مصنف علی نوشتہ، و تہای معانی لغت نوشتن ضرورت نیست و محتمل کہ مجموع یکت معنی باشد یعنی عاجز شدن از جماع بسبب ہر ی، چنان کہ اس معنی از عبارت "صحاح" و "شمس العلوم" ظہر تہا شد۔ ولیس: و نیست اس باب در قرآن مجید۔ السرولة: ازار پوشیدن، و فی "التاج" ازار پوشانیدن، قال فی "شمس العلوم": سرولہ أي ألبسته السراويل، و السراويل أعجمية و الجمع السراويلات، یعنی لفظ "سراويل" عربی الاصل نیست عجی ست، و جمع او سراویلات است، دور "صراح" گفتہ: سراويل ازار مذکر و مؤنث ہر دو آمده، واحد سراویلات است، یقال: سرولہ ہتسرو، یعنی ازار پوشانیدم اور اپس ازار پوشید۔ توریق الشعب).

الْحَيَوْرَةُ آواز بلند کردن، وليس في القرآن.

باب پنجم: بروزن فَعِلَّةٌ بزيادة الياء بين الفاء والعين چون الْخَيْعَلَةُ: جبرائیل ہے آستین پوشیدن. تصریفہ:

خَوَعِلَ يُخَيِّعِلُ خَيْعَلَةٌ فَهُوَ مُخَيِّعِلٌ وَخُوَعِلَ يُخَيِّعِلُ خَيْعَلَةٌ فَهُوَ مُخَيِّعِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ خَيْعِلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُخَيِّعِلُ.

الْهَيْمَنَةُ: گواہ شدن. يقال: إن الهاء فيه مبدلة من الهمزة. الصَّنِطْرَةُ: برگماشت شدن، وجاء في القرآن كما قال الله تعالى: ﴿لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ﴾ (الغاشية: ۲۲). بدانکہ خُوَعِلَ در اصل خُيِّعِلَ بود، از جهت ضمہ ما قبل یاء واو گشت، خُوَعِلَ شد. **باب ششم:** بروزن فَعِلَّةٌ بزيادة الياء بين العين واللام، چون الشَّرِيفَةُ: افزونی بر گہائے کشت بریدن.

تصریفہ:

شَرِيفٌ يُشْرِيفُ شَرِيفَةٌ فَهُوَ مُشْرِيفٌ وَشَرِيفٌ يُشْرِيفُ شَرِيفَةٌ فَهُوَ مُشْرِيفٌ الْأَمْرُ مِنْهُ شَرِيفٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُشْرِيفُ.

ولیس: ونیست این باب در قرآن مجید. **الخَيْعَلَةُ:** جبرائیل ہے آستین پوشانیدن. دور "ساج" گفت: جبرائیل ہے آستین پوشانیدن. دور "صراح" گفت: خعیل جبرائیل ہے آستین حیلہ پوشانیدن آں، ازیں ہمہ معلوم شد کہ بجائے پوشیدن پوشانیدن باید. **يقال** گفتہ می شود در ستیکہ ہاء در "ہمہ" بدل ہمزہ آمدہ است. در "خس العلوم" سے گوید: کہ قائل این قول محمد بن یزید است، چون این قول پسندیدہ مصنف نیست، لہذا اللفظ بقال صیغہ مجہول کہ برائے ترمیض سے آید اشارت بضعف آن سے فرمایند نزدش این ہا، اصلی است. (ت) **الصِطْرَةُ:** بساوملہ موافق اکثر نسخ، دور یعنی بسین است، ومعنی ہر دو یکے است. **وجاء** یعنی در قرآن مجید آمدہ است چنانکہ فرمود خداے تعالیٰ: نصیحتی بر ایشان گماشت شدہ. **بمُصَيْطِرٍ:** بساوملین ہر دو آخر گوید کہ برگماشت باشند اورا بر کسے تا مطلع ومتعدد احوال او باشد، واعمال وافعال او را نگماشت باشند ماخوذ است از سطر بمعنی نوشتن.

الْجَزْأَلَةُ زُراندون، وليس في القرآن.

باب ہفتم: بر وزن فَعْلَاةً بزيادة الألف المبدلة من الياء بعد اللام چون: الْقَلْسَاءُ كلاه پوشیدن اصله قَلْسِيَّةٌ فانقلبت الياء ألفاً لتحركها وانفتاح ما قبلها.
تصريفه:

قَلْسَى يُقَلْسِي قَلْسَاءً فَهُوَ مُقَلْسٍ وَقَلْسِي يُقَلْسِي قَلْسَاءً فَهُوَ مُقَلْسِي الأمر منه قَلْسٍ والنهي عنه لَا تُقَلْسِ.

الْحَبَّاءُ: اقلندن، وليس في القرآن. يُقَلْسِي واصل يُقَلْسِي بود ضمہ، بر یاء دشوار داشتہ ساکن کردند يُقَلْسِي شد، مُقَلْسٍ واصل مُقَلْسِي بود، ضمہ بر یاء دشوار داشتہ ساکن کردند، التَّحَايَ ساکنین شد میان یاء و تنوین، یا افتاد مُقَلْسٍ شد، وَقَلْسِي بر اصل خود ست، يُقَلْسِي در اصل يُقَلْسِي بود یاء متحرک ما قبلش مفتوح یاء الف گشت يُقَلْسِي شد، مُقَلْسِي در اصل مُقَلْسِي بود یاء را از جهت فتحه ما قبل بالف بدل کردند، التَّحَايَ ساکنین شد میان الف و تنوین، الف افتاد مُقَلْسِي شد، قَلْسٍ در اصل قَلْسِي بود، یاء بعلامت جزئی افتاد قَلْسٍ شد، لَا تُقَلْسِ در اصل لَا تُقَلْسِي بوده است، اینجا نیز یاء بعلامت جزئی افتاد لَا تُقَلْسِ شد.

الحويلة: در کتب معتبره لغت بحکم ورائے مملکت یافت می شود بمعنی بردن و برداشتن، در "قاموس" گوید: حزیل التراب سفاه بیده یعنی برو یا گل بر داشت بدست خود، نہ بزرای مجمر بمعنی زُراندون چنانکہ در کتاب است شاید بزرای مجمر بمعنی زُراندون در نظر مصنف گذشت باشد. **وليس في القرآن:** ونیست این باب در قرآن شریف. (مولوی محمد عسکری)

کلاه پوشیدن: دریں جاہم بجائے پوشیدن پوشانیدن باید، دو جہش مکرر گذشت.
فانقلبت: یعنی بسبب متحرک بودنش و فتحه ما قبل خود بالف بدل گردید. (توتی) **وليس في القرآن:** ونیست این باب در قرآن مجید. **ياء الف گشت:** اورا بالف بدل کردند. (مولوی حکیم سید محمد عسکری توتی عم فیز)

اما آنکه ملحق بر بائی مشعّب باشد آن نیز بر دو گونه است: یکی آنکه ملحق به تَدَخْرَج باشد، دوم آنکه ملحق به اَحْرَجَم باشد، اما آنکه ملحق به تَدَخْرَج باشد آفرایشست باب است.

باب اول: بر وزن تَفَعَّلُ بزيادة التاء قبل الفاء وتكرار اللام، چون التَّحَلَّبُ: چادر پوشیدن. **تصريفه:**

تَحَلَّبَ يَتَحَلَّبُ تَحَلَّبًا فَهُوَ مُتَحَلِّبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَحَلَّبَ وَنَهَى عَنْهُ لَا تَحَلَّبْ

التَّغَيَّرُ: گرد آلوده شدن، وليس في القرآن.

باب دوم: بر وزن تَفَعَّلُ بزيادة التاء قبل الفاء، والنون بين العين واللام، چون التَّقَلُّسُ: کلاه پوشیدن.

تصريفه:

تَقَلَّسَ يَتَقَلَّسُ تَقَلَّسًا فَهُوَ مُتَقَلِّسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَلَّسَ وَنَهَى عَنْهُ لَا تَتَقَلَّسْ

وليس في القرآن.

باب سوم: بر وزن تَمَفَّعُلُ بزيادة التاء والميم قبل الفاء، چون التَّمَسُّكُ: حالت خواری پیدا کردن.

بر دو گونه: اسه بر دو نوع است. **لا تحلب:** بخذف يك تاء هم درست است و هم چنین در ابواب آئنده. **التعزُّر:** در بعضی از نسخ بجای التعرر التعصب: تخراس شدن، و در بعضی التصعُّر: گرد آلوده شدن، و در بعضی التصعُّر آلوده شدن واقع است، و هم درست نیست زیرا که اولین در کتب معتبره لغت یافت نمی شود، و ثالث بر تقدیر ثبوت رباعی مزید است نه ثلاثی ملحق بر بائی. (تورین الشعب، تغییر) **التمسُّكُ:** حالت خواری پیدا کردن، و در بعضی نسخ معنی آن مسکین شدن و در بعضی بهای خویش بودن، و در بعضی در جای قرار گرفتن، و هر سه درست است: زیرا که مسکین آنست که نتواند امرار، یا آنچه باو کافی بود نداشته باشد، یا آنکه امرار فقر از حرکت و قوت باز داشته باشد و خوار و حقیر، پس معنی سوم مسکین ملزوم بهای خویش بودن در جای قرار گرفتن است. (التورین)

تصریفہ:

تَمَسَّكُنْ يَتَمَسَّكُنْ تَمَسَّكُنَا فَهُوَ مُتَمَسِّكُنْ الْأَمْرُ مِنْهُ تَمَسَّكُنْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَمَسَّكُنْ

الْتَمَنَدُلُ: مسح کردن دست بمنديل، يقال: تَمَنَدَل الرجل إذا مسح بيده المنديل. اعلم أن هذا الباب شاذ، بل من قبيل الغلط على توهم الميم أصلاً.

باب چهارم: بر وزن تَفَعَّلَ بزيادة التاء قبل الفاء وبعد اللام، چوں التعفرة: عفریت شدن يقال: تعفرت الرجل إذا صار عفریتا أي حبیثا.

تصریفہ:

تَعَفَّرَتْ يَتَعَفَّرَتْ تَعَفَّرْتُ فَهُوَ مُتَعَفِّرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَعَفَّرْتُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَعَفَّرْتُ

اعلم أن هذا المثال غریب، ولس فی القرآن.

باب پنجم: بر وزن تَفَوَّعَلَ بزيادة التاء قبل الفاء والواو بین الفاء والعین، چوں التَّحَوُّرُ: پاستابه پوشیدن.

تمنديل: گفت می شود: تمنديل الرجل وحتی کہ مسح کند مرد دست خود بمنديل را. (منه) **المنديل:** بمعنی دستار خوال و هر چه بوسه مسح کرده شود. **اعلم.** بدانکه بتحقیق این باب خلاف استعمال است، بلکه از قبیل غلط است بر تقدیر و ہم کردن ميم از حروف اصلی، یعنی و ہم کردن ميم را فاء کلمه، و حالانکہ آن زائد است. سوال: وجه شدوذا این باب چیست؟ جواب: بودن الحاق در اول کلمه؛ زیرا کہ الحاق در آخر کلمه باشد چنانکہ در کلام مصنف قریب قری آید. سوال: وجه توهم کردن ميم اصلی چیست؟ جواب: نہ بودن زیادت حرف در اول کلمه برائے الحاق. سوال: از باب غلط چه است باینکہ عندل و تمندرع بمعنی درع پوشیدن، و تمعمر بمعنی مغفور چیدن، و تمطلق بمعنی منطوق بستم، و تمسلم بمعنی نامیده شدن ب مسلم در کلام عرب آمده است. جواب: لغات مذکورہ در کلام فصحاء بدون ميم آمده اند، و معتبر کلام فصحاء است. (منه)

شاذ: زیرا کہ الحاق در اول کلمه نباشد و اینجا در اول کلمه واقع شد. (منه) قوی عم فینہ) **عفریت شدن:** عفریت با کسر بعایت رسانیده هر چیز و مرد گرد زنده در امور و ساء و مبالغه کننده در در و زیرک، و دیو قوی بیگل، و مرد خبیث، و سخت کز. يقال: گفت می شود: تعفرت الرجل هرگاه عفریت شود یعنی خبیث. **هذا المثال:** بدانکہ تحقیق این مثال نادرست نیست در قرآن مجید.

تصریفہ:

تَحَوَّرَبَ يَتَحَوَّرَبُ تَحَوَّرَبًا فَهُوَ مُتَحَوَّرَبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَحَوَّرَبَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَحَوَّرَبُ

التَّكْوَرُّوُ بِسَارِ شَدْنِ، وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ.

باب ششم: بروزن تَفَعُّوْلُ بزيادة التاء قبل الفاء والواو بين العين واللام چوں: التسرول

ازار پوشیدن.

تصریفہ:

تَسَرَّوَلٌ يَتَسَرَّوَلُ تَسَرَّوُلًا فَهُوَ مُتَسَرَّوَلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَسَرَّوَلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَسَرَّوَلُ

التدهور: گذشتن شب، وليس في القرآن.

باب ہفتم: بروزن تَفْعِيلُ بزيادة التاء قبل الفاء، والياء بين الفاء والعين چوں: التَّخْيِيلُ

پیرامین بے آستین پوشیدن.

تصریفہ:

تَخْيِيلٌ يَتَخْيِيلُ تَخْيِيلًا فَهُوَ مُتَخْيِيلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَخْيِيلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَخْيِيلُ

التعبير: بے سامان شدن، التشيطن: نافرمانی کردن. بدانکہ ایں باب در قرآن شریف

نیامده است.

التَّكْوَرُّوُ: بسیار شدن، ایں معنی بر حسب "ساج" است. و در "صحاح" و "مجلس العلوم" گرد بسیار شدن نوشته.

ازار پوشیدن: و در بعضی از نسخ بجائے پوشیدن پوشانیدن واقع است، و آن سہواست؛ زیرا کہ تسرول مطاوع سرول و معنی

سرولہ ازار پوشانیدن ست، پس تسرول ازار پوشیدن باشد. التخیل: ایں معنی موافق کتب معتبرہ لغت است.

بے سامان شدن: ایں معنی از کتب لغت معتبرہ ثابت نیست. و در "مثنی الارب" هست، التعبیر: سبک و ہلکار گردیدن زن و زنا

ممودن. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قزوینی عم فیز) التشيطن: و در "مثنی الارب" بمعنی دیو شدن نافرمانی و سرکش گردیدن است.

باب ہشتم: بر وزن تَفَعَّلِي بِزِيَادَةِ التَّاءِ قَبْلَ الْفَاءِ وَالْيَاءِ بَعْدَ اللَّامِ کہ در اصل تَفَعَّلِي بُودہ است، ضمہ لام را بحصرہ بدل کردند برائے موافقت یاء، پس ضمہ بر یاء دشوار داشتہ، ساکن کردند، التَّاءِ ساکنین شد میان یاء و تَوْنِین، یاء افتاد تَفَعَّلِي شد، چون التَّقْلَسِي: کلاه پوشیدن۔
تصرفیہ:

تَقْلَسِي يَتَقْلَسِي تَقْلَسِيًا فَهُوَ مُتَقْلَسٍ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقْلَسَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقْلَسْ

وليس في القرآن.

بدانکہ زیادت تاء در اول این ابواب برائے الحاق نیست، بلکہ برائے معنی مطادعت ست، چنانکہ در قدحرج بود؛ زیرا کہ الحاق زیادت حروف در اول کلمہ نیامدہ است۔
اما آنکہ ملحق بہ احر بنجم باشد دو باب ست، و این ہر دو باب در قرآن شریف نیامدہ است۔
باب اول: بر وزن افعللال بِزِيَادَةِ هَمْزَةِ الْوَصْلِ قَبْلَ الْفَاءِ وَالتَّوْنِ بَعْدَ الْعَيْنِ وَتَكَرُّرِ اللَّامِ، چون الْإِقْعِنْسَاسُ: سخت واپس شدن۔

التقلسی: یاء در بنجا ساقط شد کہ علت سقوط یعنی اجتماع ساکنین موجود نیست، چرا کہ یاء اگرچہ ساکن موجود است، لیکن تَوْنِین کہ ساکن دوم بود بسبب الف و لام نیلند۔ **تَقْلَسِيًا:** یاء در بنجا ہم نیتاد؛ زیرا کہ التَّاءِ ساکنین یافت نمی شود چہ یاء مفتوح است، پس از یکت ساکن کہ تَوْنِین ست بچگونہ یا حذف خواهد شد۔ **مطادعت ست:** و آن در لغت بمعنی فرمانبرواری کردن و سوار داری نمودن باد بگرے، و نزو نجات آمدن فیلے پس فیلے برائے دلالت بر پذیرفتن مقول فعل اول کہ قائل فعل ثانی ست اثر قائل فعل اول را، و مطاوع گاہے متعدی باشد چنانکہ فعلملہ در قول علمت زہدا الفعہ فعلملہ یعنی پیاموزانیدم زید را فعت، پس پیاموشت آزار از قول "فعلملہ" معلوم شد کہ زید کہ مقول فعل اول ست و فاعل فعل ثانی اثر قائل فعل اول یعنی آموختن فعت را پذیرفتہ، و گاہ لازم بود چون: حبلیتہ فتنحبیب، یعنی چادر پوشانیدم او را، پس چادر پوشیدہ قول: "فتحبیب" دلالت کرد بر این کہ مقول فعل اول کہ قائل فعل ثانی است اثر قائل فعل اول کہ چادر پوشیدن باشد پذیرفتہ، پس آنچه مشہور ست کہ لزوم بر طواع لازم باشد خلاف تحقیق است۔ چنانکہ در "چادر بروی" وغیرہ معلوم می شود۔ (مولوی سید محمد عسکری قزوینی)

تصرف یقه:

إِفْعَنْسَسَ يَفْعَنْسِسُ إِفْعَنْسَاسًا فَهُوَ مُفْعَنْسِسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِفْعَنْسِسٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفْعَنْسِسُ

الإِعْرِيكَ: سیاه شدن موک.

باب دوم: بروزن اِفْعَنْسَاءَ بزيادة همزة الوصل قبل الفاء والنون بين العين واللام والياء بعد اللام چون اِلسِنْقَاءُ: ستان باز خفتن. بدانکه اِسِنْقَاءُ در اصل اِسِنْقَائِي بوده است، یاء بعد الف افتاد پس همزه گشت اِسِنْقَاءَ شد.

تصرف یقه:

إِسْلَنْقَى يَسْلَنْقِي إِسْلَنْقَاءً فَهُوَ مُسْلَنْقِي الْأَمْرُ مِنْهُ إِسْلَنْقِي وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْلَنْقِي

الاسرنداء غلبه کردن خواب بر مردم.

بدان - اَخْلَقَكَ اللهُ تعالی بالصالحین - که الحاق در لغت بمعنی رسیدن و در رسانیدن ست، و در اصطلاح اهل صرف آنست که در کلمه حرفی زیاد کنند تا آن کلمه بر وزن کلمه دیگر شود، از برائے آنکه معامله که با ملحق به کرده شود با ملحق نیز کرده آید، و شرط الحاق آنست که مصدر ملحق به موافق باشد نه مخالف.

ستان باز خفتن: [در هندی چت سونا.] بکسر سین بر پشت خفتن، و این معنی موافق است مر "ساج المصاغر" و "قاموس" را؛ چه در "ساج" ترجمه اسلغاء: بستان خفتن و ستان خفتن به یک معنی ست. و در "قاموس" نیز اسلغاء منصرف بهمان تفسیر است که در "ساج" است و ستان بکسر و تاء فوقانی در "فرهنگ رشیدی" بمعنی به پشت باز افتاده نوشته. و در "مؤید القضاة" بر پشت افتاده باشد. و در "برهان قاطع" نیز بر پشت خوابیده آمده. **اَخْلَقَكَ اللهُ** شامل گروه ترانده است بر تر یا نیکوکاران.

نیز کرده آید: مثل تکمیر و تصحیر در اسماء و در سنی وزن و جمع و غیره در افعال. فاعل (مولوی حکیم سید محمد عسکری قوی عم فیض الہی) و **و شرط الحاق:** و از تجاست که جلس را ملحق بدسرح گویند که مصدرش یعنی حلبه موافق دسرحه است، و آخرج و صرف و فاعل را ملحق بدسرح نہ گویند؛ زیرا که مصداق اینها آخرج و تصریف و مقاتلة است موافق دسرحه نیست.

منشعب منظوم

بعد حمدِ خدا و نعتِ رسول گوش کن از من قَلوم و جُصول
 فعل زان رد کہ از حروفِ اصول شد مرکب دو نوع شد منقول
 موجزش مے کنم بہ نظمِ بیاں یک ثلاثی دگر رباعی داں
 ہر یکے ایں دو قسم را اے یار چوں مجرد مزید فیہ شمار
 پس ثلاثی مجرد ست دو قسم مطرد و شاذ داں تو آں را اسم
 مطرد شد بہ پنج باب علم نصر و ضرب و جمع و فتح و کرم
 شاذ را نیست زائد از سہ باب حسب و فضل ست کاد ہم در یاب
 پس ثلاثی مزید را شانیت رباعی ست ملحق و یا نیست
 غیر ملحق تو اولاً بنگر ہمزہ وصل آیدش بر سر
 یاء نیاید تو بعد ازیں در یاب کان در آید از و بود نہ باب
 اجتناب ست ددیگر استنصار انفطار احمرار و احمیرار
 باز اخشوشن ست و افعوال ہشتم اناقل اے جواں در حال
 ضم اظہر آمد آں بے فصل دانکہ ناید بردز ہمزہ وصل
 پنج باب است اولین اکرام باز تکریم پس تقبل از بر وار
 چار میں را مقاتلۃ بشمار پنج میں شد تقابل از بردار
 پس رباعی مجرد از زائد غیر یک باب بعثرۃ ناید
 بر دو گوئہ مزید فیہ بدال یک مع حرف وصل یک بے آں

لیک آں قسم اولین اے یار
 دو میں قسم را تو اے دلبر
 پس ثلاثی مزید فیہ کہ او
 چوں رباعی مجرد است و مزید
 آنکہ ملحق ازاں مجرد راست
 جلبب قلنس تو جو رب و اں
 ہفت میں زاں ہمہ بود قلنسات
 آنکہ ملحق تدحرج گشت
 التحلب دگر تقلنس خواں
 پس بخورب ہم از تسرول گو
 داں کہ ملحق بود بہ احرنجام
 بعد خوض تمام واستقراء
 بہر تمییز حفظ و ضبط تمام
 باب احرنجم است واقشعرار
 غیر باب تدحرج مشمر
 بابرہائی ست ملحق از دے گو
 ملحقش نیز بر دو قسم گزید
 ہست بر ہفت باب بے کم و کاست
 سرولة خیعلة و شریف خواں
 ملحقات مزید گویم بات
 جملہ ابواب آں بیاید ہشت
 پس تمسکن دگر تعفرت و اں
 پس تخیعل تقلنس اے خوشخو
 بر دو بابش کنیم ختم کلام
 آمد افعنسس واسلنقاء
 کردمش نظم با دعا و سلام

یادداشت

یادداشت

مكتبة البشائر

المطبوعة

ملونة كرتون مقوي

السراجي	شرح عقود رسم المفتي
القول الكبير	من العقيدة الطحاوية
تلخيص المفتاح	المرواة
دروس البلاغة	زاد الطالب
الكافية	عوامل النحو
تعليم المتعلم	هذابة النحو
مبادئ الأصول	إيساغوجي
مبادئ الفلسفة	شرح مائة عامل
هذابة الحكمت	المعلقات السبع
	شرح نحة الفكر
	هذابة النحو (مع العلامة والشارح)
	من الكافي مع مختصر الشافعي
	رباض الصالحين (غير ملونة مجلدة)

ستطبع قريباً بعون الله تعالى

ملونة مجلدة / كرتون مقوي

الحامع للترمذي	الصحيح للحارثي
	شرح الحامى

ملونة مجلدة

(٧ مجلدات)	الصحيح لمسلم
(مجلدين)	الموطأ للإمام محمد
(٣ مجلدات)	الموطأ للإمام مالك
(٨ مجلدات)	الهداية
(٤ مجلدات)	مشكاة المصابيح
(٣ مجلدات)	تفسير الجلالين
(مجلدين)	مختصر المعاني
(مجلدين)	نور الأنوار
(٣ مجلدات)	كفر الدقائق
تفسير البضاوي	التبيان في علوم القرآن
الحسامي	المسند للإمام الأعظم
شرح العقائد	الهدية السعيدية
أصول الشافعي	القطبي
نقحة العرب	تيسير مصطلح الحديث
مختصر القدوري	شرح التهذيب
نور الإيضاح	تعريب علم الصبغة
ديوان الحماسة	البلاغة الواضحة
المقامات الحريرية	ديوان المتنبي
آثار السنن	النحو الواضح (مجلدات ٢٠١٤)

Book in English

Tafsir-e-Ulthmani (Vol. 1, 2, 3)
 Lisan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
 Key Lisan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
 Al-Hizb-ul-Azam (Large) (H. Binding)
 Al-Hizb-ul-Azam (Small) (Card Cover)

Other Languages

Riyad Us Salheen (Spanish)(H Binding)
 Fazar-e-Amaal (German)(H Binding)
 Muntakhab Ahdees (German) (H Binding)
To be published Shortly Insha Allah
 Al-Hizb-ul-Azam(French) (Coloured)

